

**ЛУГАНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

ДІДЕНКО Олександр Васильович

УДК 37.03:159.947.5:355.23(477)

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ
ФОРМУВАННЯ ЗДАТНОСТІ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ТВОРЧОСТІ
В МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ
ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ**

13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора педагогічних наук

Луганськ – 2009

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Національній академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, Державна прикордонна служба України.

Науковий консультант – доктор педагогічних наук, професор **Сметанський Микола Іванович**, Хмельницький інститут соціальних технологій Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна», завідувач кафедри соціальної роботи.

Офіційні опоненти:

доктор педагогічних наук, професор **Козяр Михайло Миколайович**, Львівський державний університет безпеки життєдіяльності, ректор;

доктор педагогічних наук, професор **Кічук Надія Василівна**, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, завідувач кафедри загальної та соціальної педагогіки;

доктор педагогічних наук, професор **Кучерявий Олександр Георгійович**, Донецький національний університет, завідувач кафедри педагогіки.

Захист відбудеться 17 грудня 2009 року о 13.00 на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 29.053.01 у Луганському національному університеті імені Тараса Шевченка за адресою: 91011, м. Луганськ, вул. Оборонна, 2, ауд. 376.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (91011, м. Луганськ, вул. Оборонна, 2).

Автореферат розіслано 16 листопада 2009 року.

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради**

Н. І. Черв'якова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. На початку XXI століття розробка проблеми творчості набуває особливої значущості. Вона все більшою мірою стає найважливішим чинником суспільного прогресу. Саме тому одним з пріоритетних напрямків державної політики сьогодні є стимулювання творчої праці, навчання та виховання молоді, розвиток у неї творчих здібностей і потенціалу. Все це безпосередньо стосується і професійної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників.

У Концепції розвитку Державної прикордонної служби України на період до 2015 року передбачено створення сучасного прикордонного відомства європейського типу, яке буде гарантовано забезпечувати захист національних інтересів на державному кордоні. Це зумовлює необхідність реформування системи професійної підготовки персоналу з урахуванням загальноєвропейських стандартів, впровадження освітніх технологій, що мають на меті забезпечення високого рівня компетентності та здатності офіцерів до професійної творчості.

Нормативно-правові документи, що регламентують професійну підготовку у Державній прикордонній службі України (ДПСУ), вимагають від офіцерів бути здатними до інноваційної діяльності, самостійності та нестандартності при прийнятті рішень, володіти широкою професійною компетентністю. Вони повинні бути готовими: здійснювати організацію охорони державного кордону на ділянці відповідальності та управління діями прикордонних підрозділів при проведенні спеціальних заходів щодо затримання правопорушників; аналізувати кримінологічну характеристику злочинності та виявляти причини й умови, які спричинили скоєння злочинів, розробляти та реалізовувати різноманітні заходи їх попередження; вміти працювати з людьми, виховувати підлеглих і виконувати інші завдання, які потребують творчого підходу. Крім того, практична діяльність офіцерського складу ДПСУ характеризується постійним безпосереднім контактом із потенційними порушниками державного кордону, високою самостійністю й автономністю підрозділів, необхідністю тісної співпраці та взаємодії з місцевим населенням. Доволі часто виникають нестандартні ситуації, що вимагають від офіцера – єдиного представника держави на кордоні – прийняття оперативних рішень і дій у непередбачених ситуаціях, умовах просторової та часової обмеженості. Отже, офіцер-прикордонник повинен бути професіоналом у різних видах діяльності.

На думку широкого кола дослідників, базовою детермінантою професіоналізму, яка сприяє самоактуалізації офіцера у професійній діяльності та визначає інноваційно-продуктивну спрямованість його особистості, є творчість. Без неї неможлива ефективна діяльність фахівця будь-якої сфери і, зокрема, офіцера при виконанні ним своїх обов'язків. Творче ставлення до управлінських рішень мобілізує знання і досвід офіцера, дає змогу йому з усіх можливих варіантів виконання завдань обрати найбільш оптимальний. Окрім прийняття офіцером рішень щодо виконання завдань, пов'язаних із охороною

державного кордону, до актів творчості можна віднести розв'язання складних проблем повсякденної, службової та педагогічної діяльності, забезпечення боєздатності підрозділу, формування морально-психологічного клімату в підрозділі, вплив на поведінку окремих прикордонників тощо.

Узагальнення різних наукових поглядів і найбільш визнаних у сучасній науці концепцій творчості (Г. Альтшуллер, А. Бергсон, Д. Гілфорд, Б. Новіков, Я. Пономарьов, Е. Торренс) дає підстави трактувати її як продукування нових думок, почуттів або образів, які стають безпосередніми регуляторами подальших творчих дій. Йдеться про здатність особистості пропонувати оригінальні ідеї, відхилятися у разі потреби від традиційних схем мислення, швидко вирішувати проблемні ситуації та діяти у непередбачених умовах, вміти по-новому ставитись до звичного, типового, повсякденного. Передумовою творчого процесу є креативність як особистісна якість, що характеризує здатність до творчості.

Проблема формування здатності до творчості постійно привертала увагу науковців. У ракурсі нашого дослідження становлять інтерес праці Б. Ананьєва, В. Андрєєва, М. Бахтіна, М. Бердяєва, М. Вебера, Ж. Ламетрі, О. Леонтєва, К. Платонова, В. Риндак та ін., в яких розглядаються філософські, соціологічні та психолого-педагогічні аспекти теорії творчості та її сутність.

Психологічні проблеми творчої діяльності та обдарованості дітей і молоді, соціально-психологічні аспекти проблеми обдарованості розглядають такі вчені, як В. Клименко, О. Лук, В. Моляко, В. Роменець та ін.

Дослідженню креативності як здатності до творчості, розробці показників, визначенню факторів, які або сприяють, або перешкоджають її розвитку, присвячено праці Д. Богоявленської, І. Калошиної, Я. Пономарьова, А. Хуторського та ін.

Проблеми розвитку творчих здібностей, залежність творчих досягнень індивіда від мотивації та активності розкрито у працях В. Дружиніна, Н. Кузьміної, Н. Лейтеса, М. Холодної, Д. Чернилевського та ін.

Формування здатності до професійної творчості неможливе без урахування її психологічних особливостей, структури та механізмів. Саме тому для розробки авторської концепції було використано ідеї класиків гуманістичної психології (Ш. Бюлер, А. Маслоу, Р. Мей, Г. Оллпорт, Е. Фромм), в яких розкрито особистісні характеристики, необхідні для творчості. Серед зарубіжних досліджень особливе місце займають праці Дж. Абра, Ф. Баррона, М. Воллаха, Д. Гілфорда, Т. Емебайл, А. Маслоу, С. Медніка, К. Роджерса, А. Розенберга, Р. Стенберга, Е. Торренса, в яких висвітлено різні аспекти креативності: природа виникнення, структурні компоненти, чинники впливу, взаємозв'язок із інтелектом та іншими властивостями людини, умови розвитку під час спеціального організованого навчання, методи діагностики тощо.

Для розв'язання проблеми формування здатності до творчості велике значення мають фундаментальні дидактичні дослідження А. Алексюка, Ю. Бабанського, В. Беспалька, В. Бондара, Дж. Брунера, Г. Ващенко,

С. Гончаренка, В. Краєвського, І. Лернера, В. Лозової, М. Махмутова, В. Оконя, І. Підласого, М. Скаткіна та ін., у яких розкриваються особливості застосування педагогічних технологій, методів навчання, зокрема проблемних та евристичних, характеризуються закономірності та принципи навчання, подаються рекомендації щодо організації навчального процесу.

У контексті нашої дослідно-експериментальної роботи інтерес становили також праці про загальні та специфічні особливості творчої педагогічної діяльності, теоретичні та методичні основи формування творчої особистості, у тому числі суб'єктів учіння (В. Загвязинський, І. Зязюн, Н. Кічук, Ю. Кулюткін, О. Кучерявий, М. Поташник, С. Сисоєва та ін.).

У зв'язку зі специфікою дослідження суттєве значення мали праці, у яких розглядаються проблеми професійної підготовки курсантів вищих військових навчальних закладів (ВВНЗ) та особливості формування у них професійно значущих якостей, зокрема роботи В. Балашова, О. Барабанщикова, А. Видая, В. Кельбья, І. Новака, В. Чернявського та ін. Для обґрунтування сучасних вимог до професійної підготовки офіцерського складу ми спиралися на праці В. Афанасенка, Т. Олійник, О. Парубка, І. Платонова, С. Полторака, Є. Потапчука, О. Сафіна, І. Томківа та ін.

Особливий інтерес викликають зарубіжні дослідження, у яких здійснено спробу розв'язати проблему розвитку креативності у фахівців військової сфери. У навчальному процесі ВВНЗ провідних країн світу можна виокремити низку особливостей, серед яких – чітко виражена спрямованість на розвиток в офіцерів творчого мислення. У процесі підготовки офіцерів у Великобританії, Німеччині та Франції велика увага приділяється саме тим елементам професійної підготовки, які формують креативність. Йдеться, зокрема, про формування умінь продукувати оригінальні ідеї, творчо мислити, швидко оцінювати ситуацію, приймати рішення та діяти у непередбачених умовах, відступати у разі потреби від традиційних схем мислення тощо.

Результати аналізу наукових праць з проблеми розвитку творчої особистості у військовій сфері дозволили встановити, що їх предметом були: діагностика та педагогічні умови формування творчої активності курсантів ВВНЗ (Е. Варнавських та І. Желєзняк), умови розвитку креативності мислення в курсантів юридичних ВНЗ (І. Колобутіна), формування творчих якостей майбутніх офіцерів у процесі професійної підготовки (А. Машталір), акмеологічні умови розвитку професійної творчості військово-педагогічних кадрів ВВНЗ військово-технічного профілю (А. Меншиков), педагогічні умови розвитку творчих здібностей курсантів у процесі навчання англійської мови (І. Сніцар), розвиток креативності військових керівників в управлінському спілкуванні (Н. Черноусенко).

Разом з тим комплексного дослідження формування здатності до професійної творчості в майбутніх офіцерів-прикордонників на сьогодні немає: не обґрунтовано концепцію та педагогічні умови формування цієї значущої для

професійної діяльності здатності під час навчання у ВВНЗ, не розроблено модель і технологію її формування, критерії та показники сформованості, немає науково-методичного забезпечення реалізації технології формування здатності до професійної творчості в умовах реформування ДПСУ.

Натомість результати аналізу професійної підготовки майбутніх офіцерів у ВВНЗ свідчать, що у ній переважає авторитарний стиль управління діями курсантів. Вони навчаються в умовах чіткого розподілу обов'язків, високої регламентації життєдіяльності, суворого статутного порядку та взаємовідносин, інтенсивного фізичного навантаження, зазнають певних обмежень матеріально-економічного характеру, ізольовані від спілкування з рідними, близькими, друзями, перебувають в умовах примусового спілкування з обмеженим колом людей, повинні безумовно підпорядковуватись начальникам, дотримуватись як формальних, так і неформальних норм поведінки, обмежені у виборі та прийнятті рішень. Ці фактори не сприяють формуванню творчої особистості, здатної до саморозвитку, самовдосконалення, яка би прагнула творчо опанувати нові, потрібні для свого розвитку знання та уміння, а навпаки – знижують рівень самостійності курсантів при розв'язанні різноманітних завдань і привчають до шаблону, стримують самостійне прийняття рішень. Вплив негативних факторів посилюється недостатньою готовністю командування та науково-педагогічного складу створювати умови для вияву творчості у навчально-виховному процесі ВВНЗ.

Результати дослідно-експериментальної роботи, проведеної на великому емпіричному матеріалі, дали змогу виявити й інші проблеми: педагогічний процес у ВВНЗ переважно зорієнтований на підготовку офіцерів, які здатні вирішувати проблеми та завдання оперативно-службової діяльності на репродуктивному та алгоритмічному рівнях. Так, наприклад, результати аналізу відгуків на випускників Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (НАДПСУ) свідчать, що їм бракує ініціативності та здатності приймати відповідні до ситуації рішення (12,8%), здатності продукувати нові ідеї щодо способів отримання оперативної інформації (10,2%), уміння швидко вирішувати проблемні ситуації та впевнено діяти у непередбачених умовах (15,6%), уміння успішно вирішувати нестандартні завдання (8,2%), здатності виявляти творчий підхід при організації дозвілля та виховної роботи з персоналом (10,5%).

Результати аналізу фундаментальних наукових праць, нормативно-правових документів та досвіду практичної діяльності дали можливість виявити *суперечності* процесу формування здатності курсантів до професійної творчості, зокрема між: зростанням вимог суспільства до якості професійної підготовки офіцерів-прикордонників, зумовлених особливостями охорони державного кордону в сучасних умовах, і відсутністю методологічної та методичної бази для забезпечення цих вимог; потенційними можливостями, які має сучасна вища військова школа для ефективного формування здатності до професійної творчості

в майбутніх офіцерів, і недостатньою реалізацією цих можливостей на практиці; значними педагогічними резервами професійно спрямованих навчальних дисциплін щодо формування здатності до творчості та невідповідністю форм, методів і засобів організації навчального процесу; необхідністю оволодіння курсантами інформацією про сутність творчості, механізми та етапи її розвитку та саморозвитку і недостатньою наявністю й обсягом такої інформації у змісті відповідних навчальних дисциплін, спецкурсів тощо.

Отже, актуальність проблеми, необхідність подолання зазначених суперечностей, а також теоретична нерозробленість означеної проблеми зумовили вибір теми дисертаційного дослідження – **«Теоретико-методичні засади формування здатності до професійної творчості в майбутніх офіцерів Державної прикордонної служби України».**

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконано відповідно до плану наукової і науково-організаційної діяльності Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького в рамках теми «Теоретичні основи формування творчої особистості майбутнього офіцера-прикордонника» (№ 208-0020 А), замовником якої є Департамент по роботі з особовим складом Адміністрації Державної прикордонної служби України, та науково-дослідної теми «Концептуальна модель формування творчості як професійної якості в майбутніх офіцерів Державної прикордонної служби України» (№ 209-1408 І).

Тему дисертації затверджено вченою радою Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (протокол № 3 від 28.11.2005) та узгоджено в Раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки і психології в Україні (протокол № 2 від 28.02.2006).

Мета дослідження полягає у теоретико-методичному обґрунтуванні концепції формування здатності до професійної творчості в майбутніх офіцерів Державної прикордонної служби України, розробці та експериментальній перевірці технології її реалізації у професійній підготовці.

Завдання дослідження:

1. На основі аналізу наукової літератури визначити педагогічну сутність поняття «професійна творчість офіцера-прикордонника».

2. Уточнити та охарактеризувати структуру здатності особистості офіцера-прикордонника до професійної творчості.

3. Здійснити аналіз нормативних джерел щодо особистісно-професійних вимог до офіцерів Державної прикордонної служби України та виявити особливості їх професійної творчості.

4. Проаналізувати стан професійної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників у педагогічній теорії та практиці у контексті формування в курсантів здатності до професійної творчості.

5. Визначити критерії та показники здатності до професійної творчості в майбутніх офіцерів-прикордонників, охарактеризувати рівні її сформованості.

6. Дослідити теоретичні засади та розробити концепцію формування здатності до професійної творчості в майбутніх офіцерів-прикордонників.

7. Розробити технологію формування здатності до професійної творчості в майбутніх офіцерів у системі професійної підготовки Державної прикордонної служби України та обґрунтувати педагогічні умови її реалізації.

8. Експериментально перевірити запропоновану концепцію та результативність технології формування здатності до професійної творчості в майбутніх офіцерів-прикордонників.

Об'єкт дослідження – професійна підготовка майбутніх офіцерів Державної прикордонної служби України.

Предмет дослідження – концептуальні засади, технологія формування здатності до професійної творчості в майбутніх офіцерів-прикордонників і педагогічні умови її реалізації.

В основу **концепції** формування здатності до професійної творчості в майбутніх офіцерів-прикордонників покладено нижченаведені положення.

Творчість при виконанні професійних обов'язків є обов'язковою умовою ефективної діяльності сучасного офіцера Державної прикордонної служби України. Професійна творчість офіцера-прикордонника є складним інтегративним процесом виконання ним службових обов'язків з охорони державного кордону на найвищому продуктивному рівні, тобто оригінально, по-новому, з оптимальним використанням набутих знань і досвіду й передбачає нестандартне використання методів, способів і засобів при вирішенні професійних завдань, уміння відступати у разі потреби від традиційних схем мислення, швидко вирішувати нетипові проблеми, складні завдання та впевнено діяти у непередбачених ситуаціях, по-новому ставитись до звичного, типового, повсякденного у найрізноманітніших умовах професійної діяльності.

Здатність офіцера-прикордонника до творчості є детермінантою творчого процесу. Вона є стійкою характеристикою особистості, її функціональною та інтегративною властивістю, яка охоплює мотиви, знання, уміння та навички і характеризується відповідним психічним і фізичним станом, що забезпечує успішне та продуктивне здійснення професійної діяльності.

Теоретичною основою формування здатності до професійної творчості в майбутніх офіцерів-прикордонників є положення про актуальний і потенційний рівень розвитку особистості, про можливість впливу на цю здатність шляхом спеціально організованого навчання. Формування здатності до професійної творчості у навчально-виховному процесі вищого військового навчального закладу буде результативним, якщо курсанти усвідомлять значущість своєї майбутньої професійної діяльності та будуть зацікавлені процесом і результатом свого професійного становлення.

Формування здатності до професійної творчості в майбутніх офіцерів-прикордонників здійснюється на засадах особистісного підходу (рівень сформованості творчості особистості та кількість творчих виявів визначаються не лише генетично, а залежать від середовища, в якому вона виховується); положенні про тісний взаємозв'язок навчання і розвитку (навчання спирається на досягнутий рівень розвитку і сприяє подальшому вдосконаленню курсанта, його переходу на черговий, вищий рівень; розвиток залежить від змісту та організації навчального процесу); проблемного, розвивального і контекстного навчання (широке застосування частково-пошукових та пошукових методів, інформатизація педагогічного процесу, моделювання майбутньої професійної діяльності), які формують інтерес до творчості та стимулюють її розвиток.

У практично-методичному контексті формування цієї якості реалізується шляхом упровадження у професійну підготовку курсантів технології формування здатності до професійної творчості, яка є сукупністю теоретичної та практичної діяльності науково-педагогічного та командного складу, спрямованих на розвиток особистості курсанта, а також системою, що охоплює усі компоненти педагогічного процесу, які поетапно впроваджуються у навчально-виховний процес вищого військового навчального закладу.

Основні положення представленої концепції стали підґрунтям для формулювання **гіпотези дослідження**, яка полягає в тому, що формування здатності до професійної творчості в майбутніх офіцерів-прикордонників у навчально-виховному процесі вищого військового навчального закладу буде результативним, якщо:

концептуальна модель цього процесу як науково-теоретична основа забезпечить реалізацію у професійній підготовці форм і методів проблемного і контекстного навчання;

у професійній підготовці курсантів буде створено ситуацію успіху при вирішенні навчальних оперативно-службових завдань;

технологія формування здатності до професійної творчості в курсантів буде реалізовуватись поетапно з дотриманням таких педагогічних умов:

на початковому етапі – розкриття творчого потенціалу майбутніх офіцерів і розвиток творчої спрямованості шляхом формування у курсантів чітких уявлень про сутність творчості та креативності, створення та підтримання сприятливого для формування творчої особистості соціально-психологічного середовища упродовж навчально-виховного процесу, забезпечення суб'єкт-суб'єктної взаємодії викладачів і курсантів як основи для наслідування творчої поведінки;

на перехідному етапі – формування в курсантів умінь використовувати варіативні способи розв'язання професійних ситуацій і подальший розвиток творчих здібностей шляхом застосування творчих завдань при викладанні спеціальних дисциплін; оптимальне використання евристичних та проблемних методів навчання з метою активізації навчально-пізнавальної діяльності курсантів;

на завершальному етапі – закріплення творчих професійних умінь і подальший розвиток творчої мотивації до професійної діяльності офіцерів Державної прикордонної служби України; стимулювання самостійної науково-дослідної роботи та творчої активності курсантів; упровадження тренінгових методик та професійних творчих завдань при формуванні здатності до творчості.

Методологічну основу дослідження становлять філософські положення теорії пізнання про єдність свідомості та діяльності у формуванні та розвитку особистості; ідеї про єдність теорії та практики й їх відмінність; базові положення про творчість як джерело розвитку та найвищу форму активності людини; ідеї діалектичного розвитку особистості через залучення її до різноманітних видів діяльності; особистісний, діяльнісний, акмеологічний і компетентнісний підходи до професійної підготовки майбутніх фахівців.

Дослідження здійснено на основі концепції безперервної і цілісної професійної підготовки кадрів у вищих військових навчальних закладах та побудовано з урахуванням положень Конституції, законів України, які регламентують професійну діяльність офіцерів Державної прикордонної служби України, військових статутів Збройних сил України, Концепції розвитку Державної прикордонної служби України на період до 2015 року, наказів і директив, у яких визначено вимоги до рівня професійної підготовки курсантів.

Теоретичною основою дослідження є наукові праці, присвячені філософським та психологічним засадам розвитку особистості (Б. Ананьєв, М. Бахтін, М. Бердяєв, О. Лазурський, А. Маслоу, К. Роджерс); висновки та положення теорії діяльності та розвитку особистості (К. Абульханова-Славська, Л. Виготський, П. Гальперін, Г. Костюк, О. Леонтьєв, С. Рубінштейн); положення психології обдарованості та педагогіки творчості щодо шляхів і засобів формування творчої особистості (Г. Альтшуллер, В. Андрєєв, Н. Вишнякова, О. Лук, О. Матюшкін, В. Моляко, Я. Пономарьов, Н. Посталюк, С. Сисоєва, Б. Теплов та ін.); теоретичні узагальнення та провідні ідеї педагогіки щодо формування та розвитку творчих здібностей (І. Лернер, О. Матюшкін, Ф. Ратнер, В. Риндак, М. Смульсон); принципи особистісно орієнтованого підходу в освіті (Г. Балл, І. Бех, С. Подмазін, В. Семиченко, І. Якиманська); ідеї акмеології та теорії компетентнісного підходу у фаховій підготовці (А. Деркач, Н. Бібік, Е. Зеєр, Н. Кузьміна, О. Овчарук, А. Хуторської); положення про технології навчання у вищій освіті (В. Беспалько, А. Вербицький, І. Дичківська, І. Підласий, Д. Чернілевський); висновки та положення військової педагогіки та психології (О. Барабанщиков, М. Варій, Д. Іщенко, М. Нецадим, О. Сафін, Г. Темко, О. Тімченко, В. Ягупов).

Для досягнення поставленої мети, вирішення завдань і перевірки концепції використовувалися адекватні авторському задуму **методи дослідження**: *теоретичні* – ретроспективний і порівняльний аналіз філософських, психологічних і педагогічних праць із метою обґрунтування концепції формування здатності до професійної творчості в майбутніх офіцерів Державної

прикордонної служби України; аналіз наукової літератури для уточнення сутності поняття професійної творчості та особливостей формування здатності до неї у курсантів; систематизація та узагальнення теоретичних положень для розробки структурних компонентів технології формування здатності курсантів до професійної творчості; моделювання та класифікація педагогічних процесів і явищ для прогнозування динаміки їх змін при побудові зазначеної технології; узагальнення й корекція теоретико-методичних позицій та експериментальних даних дослідження для наукового обґрунтування педагогічних умов формування здатності майбутніх офіцерів-прикордонників до професійної творчості; *емпіричні* – анкетування, письмове опитування, тестування, бесіди-інтерв'ю, педагогічне спостереження, аналіз результатів діяльності, метод експертних оцінок для діагностики стану сформованості здатності до професійної творчості в курсантів, виявлення недоліків у навчально-виховному процесі та факторів впливу на формування здатності до творчості; педагогічний експеримент для перевірки концепції, результативності технології формування здатності до професійної творчості в майбутніх офіцерів і педагогічних умов її реалізації; методи *математичної статистики* – для обробки даних педагогічного експерименту, перевірки вірогідності отриманих результатів дослідження.

Експериментальна база дослідження. Основною базою експериментальної роботи була Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, де перевірялась результативність процесу формування здатності до професійної творчості в майбутніх офіцерів-прикордонників упродовж 2004 – 2008 рр. Дослідженням також були охоплені Західне (м. Львів), Східне (м. Харків) та Північне (м. Житомир) регіональні управління Державної прикордонної служби України. Усього у різних видах дослідження брали участь 125 офіцерів регіональних управлінь Державної прикордонної служби України, 750 курсантів і 58 осіб науково-педагогічного складу Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, 200 курсантів Університету цивільного захисту України та Львівського державного університету безпеки життєдіяльності Міністерства надзвичайних ситуацій України.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що *вперше* визначено й обґрунтовано теоретико-методичні засади формування здатності до професійної творчості в майбутніх офіцерів Державної прикордонної служби України, а саме: розроблено концепцію формування здатності до професійної творчості в майбутніх офіцерів Державної прикордонної служби України; розкрито педагогічний контекст сутності поняття «професійна творчість офіцера прикордонника»; розроблено та експериментально перевірено технологію формування здатності до професійної творчості в майбутніх офіцерів-прикордонників у навчально-виховному процесі вищого військового навчального закладу; обґрунтовано педагогічні умови реалізації технології формування здатності майбутніх офіцерів Державної прикордонної служби України до

професійної творчості, які впроваджуються поетапно (на початковому етапі – розкриття творчого потенціалу курсантів і розвиток творчої спрямованості шляхом формування у них чітких уявлень про сутність творчості та креативності; створення та підтримання сприятливого для формування творчої особистості соціально-психологічного середовища під час навчально-виховного процесу; забезпечення суб'єкт-суб'єктної взаємодії викладачів і курсантів як основи для наслідування творчої поведінки; на перехідному етапі – формування умінь використовувати варіативні способи розв'язання професійних ситуацій та подальший розвиток творчих здібностей шляхом застосування творчих завдань при викладанні спеціальних дисциплін; оптимальне використання евристичних методів і методів проблемного навчання для активізації навчально-пізнавальної діяльності курсантів; на завершальному етапі – закріплення творчих професійних умінь та розвиток творчої мотивації до професійної діяльності офіцерів Державної прикордонної служби України; стимулювання самостійної науково-дослідної роботи та творчої активності курсантів; упровадження тренінгових методик і професійних творчих завдань при формуванні здатності до творчості).

Удосконалено зміст, форми організації та навчально-методичне забезпечення формування у майбутніх офіцерів-прикордонників здатності до професійної творчості у процесі фахової підготовки у вищих військових навчальних закладах.

Дістали подальшого розвитку наукові уявлення про структуру здатності до професійної творчості як сукупності професійно-пізнавального, емоційно-мотиваційного та діяльнісно-творчого компонентів, особливості та методику її формування у курсантів; критерії, показники та рівні сформованості здатності до професійної творчості в майбутніх офіцерів-прикордонників.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в їх достатній готовності до впровадження в систему професійної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників. Розроблено науково-методичне забезпечення технології формування здатності до професійної творчості в майбутніх офіцерів (комплексно-цільова програма формування професійної творчості в майбутніх офіцерів-прикордонників, робоча навчальна програма та зміст авторського навчального курсу «Основи професійної творчості офіцера»), а також методичні матеріали для науково-педагогічного та командного складу щодо формування зазначеної здатності. Видано навчальні посібники «Актуальні проблеми військової педагогіки на сучасному етапі», «Конфліктологія. Лекційний курс», «Психологічна діагностика особистості прикордонника та прикордонних колективів» і навчально-методичний посібник «Психологія. Дидактичні матеріали».

Експериментально перевірена технологія формування здатності до професійної творчості в майбутніх офіцерів-прикордонників і науково-методичні матеріали щодо її впровадження можуть бути використані у професійній підготовці в НАДПСУ, у ВВНЗ Збройних сил України, ВНЗ правоохоронних

органів та інших військових формувань, а також на курсах перепідготовки і підвищення кваліфікації офіцерських кадрів за умов її адаптації.

Результати дослідження можуть бути використані при створенні методичних посібників із військової педагогіки та психології, при організації сучасного навчально-виховного процесу у ВВНЗ України. Розроблений діагностичний інструментарій можна застосовувати у педагогічному моніторингу.

Обґрунтовані в дослідженні результати **впроваджено** у навчально-виховний процес Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (акт реалізації від 24.12.2008), Львівського державного університету безпеки життєдіяльності Міністерства надзвичайних ситуацій України (акт реалізації від 15.12.2008), Університету цивільного захисту України (акт реалізації від 15.12.2008); використано в діяльності Північного регіонального управління ДПСУ (акт реалізації від 9.02.2009), а також при проведенні наукових досліджень в Адміністрації ДПСУ (акт реалізації від 18.12.2008).

Результати дослідження включено у науково-методичні матеріали Департаменту по роботі з особовим складом, управління професійної підготовки Адміністрації Державної прикордонної служби України та враховано у навчально-виховному процесі Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького.

Особистий внесок здобувача. Усі висвітлені у дисертації наукові результати отримано автором самостійно. У навчальному посібнику «Актуальні проблеми військової педагогіки на сучасному етапі», написаному у співавторстві, особисто дисертанту належить визначення педагогічних основ професійної майстерності офіцерів-прикордонників. У навчальному посібнику «Конфліктологія. Лекційний курс» дисертантом розкрито особливості управління конфліктами у підрозділах Державної прикордонної служби України. У навчальному посібнику «Психологічна діагностика особистості прикордонника та прикордонних колективів» дисертанту належить обґрунтування вимог до професійно-психологічного добору кандидатів для проходження військової служби у Державній прикордонній службі України. У навчально-методичному посібнику «Психологія. Дидактичні матеріали» дисертантом систематизовано навчальний матеріал із загальної та військової психології у вигляді схем.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні, експериментальні та прикладні результати проведеного дослідження, його концептуальні положення й узагальнені висновки було представлено: на *міжнародному науковому конгресі «Креативність і творчість»* (Київ, 2009 р.); *міжнародних науково-практичних конференціях*: «Професійне становлення особистості: проблеми і перспективи» (Хмельницький, 2005 р.), «Наука и образование – 2007» (Дніпропетровськ, 2007 р.), «Вища освіта України у контексті інтеграції до Європейського освітнього простору, моніторинг якості

освіти» (Київ, 2007 р.), «Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми» (Вінниця, 2008 р.), «Вища освіта України у контексті інтеграції до Європейського освітнього простору» (Київ, 2008 р.), «Актуальні проблеми економічної безпеки та митної політики України» (Дніпропетровськ, 2008 р.); *міжнародному науково-практичному семінарі* «Розробка та реалізація систем управління якістю підготовки фахівців у вищій школі на основі компетентнісного підходу: теорія та практика» (Донецьк, 2009 р.); *всеукраїнських науково-теоретичних конференціях*: «Сучасні тенденції та перспективи розвитку освіти і науки у вищих навчальних закладах України» (Хмельницький, 2006 р.), «Сучасні психолого-педагогічні тенденції розвитку освіти у вищих навчальних закладах України» (Хмельницький, 2007 р.), *всеукраїнських науково-практичних конференціях*: «Актуальні проблеми підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників до виховної роботи з особовим складом» (Хмельницький, 2004 р.), «Сучасний соціокультурний простір 2006» (Київ, 2006 р.), «Українська наука XXI століття» (Київ, 2006 р.); «Освітньо-наукове забезпечення діяльності правоохоронних органів України» (Хмельницький, 2008 р.); *міжвузівських науково-методичних конференціях*: «Удосконалення педагогічної майстерності науково-педагогічного складу як основа підвищення якості підготовки фахівців» (Хмельницький, 2005 р.), «Шляхи підвищення ефективності навчання іноземної мови у вищому навчальному закладі» (Хмельницький, 2005 р.), «Проблеми якості практичної підготовки фахівців в умовах реформування системи вищої освіти» (Хмельницький, 2007 р.); *міжвузівській науково-практичній конференції* «Роль фахівців кінологічної служби ДПСУ в підвищенні ефективності протидії незаконній міграції, обігу наркотичних та вибухових речовин на державному кордоні України» (Хмельницький, 2006 р.); засіданнях вченої ради, кафедр педагогіки та психології, соціально-економічних дисциплін, міжкафедральних семінарах і нарадах НАДПСУ (2004–2009 рр.).

Публікації. Основні результати дослідження відображено у 45 публікаціях, з них – в 1 монографії, 3 навчальних та 1 навчально-методичному посібниках, 33 одноосібних статтях у наукових фахових виданнях, 7 – у збірниках матеріалів конференцій.

Дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук «Педагогічні умови професійного самовдосконалення майбутніх офіцерів» за спеціальністю 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти захищено у грудні 2003 року в Національній академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, її матеріали у тексті докторської дисертації на використовувались.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків до них, загальних висновків, списку використаних джерел (497 найменувань, з них – 46 іноземними мовами), 20 додатків на 85 сторінках.

Робота містить 24 таблиці, 5 рисунків. Загальний обсяг дисертації складає – 533 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми та представлено результати аналізу її розробленості у науковій літературі; визначено мету та завдання, об'єкт, предмет, сформульовано концепцію та гіпотезу, розкрито теоретичну та методологічну основу, обґрунтовано наукову новизну, представлено практичне значення роботи та особистий внесок автора, наведено відомості про апробацію та впровадження її результатів у практику.

У першому розділі – **«Творчість як предмет філософських та психолого-педагогічних досліджень»** – з'ясовано педагогічну сутність і зміст ключових понять, проведено аналіз еволюції уявлень про творчість у філософській, психологічній та педагогічній літературі, здійснено аналіз сучасних концепцій розвитку творчої особистості.

У результаті дослідження встановлено, що проблема розвитку творчої особистості є предметом вивчення вітчизняних і зарубіжних вчених, які працюють у галузі філософії, психології та педагогіки. На сьогодні склалися різні підходи до тлумачення таких понять, як «творчість», «креативність», «творче мислення», «творчий потенціал», «творча особистість», «креативна особистість», «творча діяльність», «творчі якості», «творче виконання службових обов'язків», «здатність», «готовність до творчості». Узагальнення результатів аналізу наукової літератури дозволило з'ясувати та уточнити їх сутність і зміст стосовно професійної підготовки майбутніх офіцерів. Так, зокрема, творчим можна назвати те виконання фахівцем професійних обов'язків, яке характеризується новизною, оригінальністю, високим рівнем ефективності при досягненні мети та передбачає оптимальне використання способів діяльності, набутих знань, досвіду, поєднання теорії з практикою та мислення з діями у найрізноманітніших умовах професійної діяльності.

Поняття «професійна творчість офіцера-прикордонника» на сьогодні не розкрито у психолого-педагогічних дослідженнях. З'ясування його сутності потребувало теоретичного аналізу наукової літератури, вимог нормативних актів та практичної діяльності офіцерів ДПСУ.

Результати аналізу історико-філософської літератури дали змогу встановити, що на сьогодні склалося декілька підходів до розуміння феномена творчості: онтологічний, соціологічний і гносеологічний. Ураховуючи їх, можна зробити висновок, що у філософії творчість трактують як духовно-практичну діяльність, результатом якої є створення оригінальних культурних, соціально значущих цінностей, встановлення нових фактів, відкриття нових закономірностей, а також методів дослідження і перетворення світу.

На різних етапах розвитку психології досліджувались: творчі компоненти інтелектуальних процесів (А. Біне, Ф. Бартлет, М. Вертгеймер, К. Дункер), психологічні механізми творчості (В. Клименко, В. Роменець), співвідношення

здібностей та обдарованості (С. Грузенберг, Б. Теплов), теоретичні основи художньої та наукової творчості (Д. Богоявленська, І. Калошина, О. Потебня), психологічне забезпечення навчання обдарованих і талановитих дітей (В. Дружинін, Н. Лейтес, О. Лук), способи вирішення творчих завдань (Г. Альтшуллер, В. Моляко), проблемні ситуації, мотивація творчості (О. Матюшкін), продуктивне мислення (А. Брушлинський, К. Абульханова-Славська), творча особистість та її онтогенез (В. Давидов) тощо.

Творчість та її вияви привертала увагу багатьох зарубіжних учених. Концепція креативності як універсальної пізнавальної творчої здібності особистості стала популярною після оприлюднення праць Д. Гілфорда. На основі проведених досліджень Е. Торренс, а потім і Д. Саймонтон дійшли висновку, що розвиток креативності визначається не лише генетично, а й залежить від культури суспільства та середовища, в якому виховується особистість. Розробці методів навчання та освітніх програм, спрямованих на підвищення здатності до творчості, присвячені праці А. Осборна, С. Дж. Парнеса, Х. Хардінга. Зв'язок креативності та рис характеру досліджували А. Маслоу, К. Роджерс. Роль внутрішньої мотивації і креативності розглядає Т. Емебайл. На початку ХХІ ст. виникають теорії, які розглядали творчість як результат конвергенції когнітивних, конативних факторів і середовища (Т. Любарт).

В Україні психологічні питання творчості найбільш активно досліджували О. Потебня, В. Роменець, В. Моляко, В. Клименко та їхні наукові школи. Узагальнення позицій щодо сутності творчості дозволяє зробити висновок, що творчістю у психологічному контексті позначають все те, що має безпосередню причетність до створення чогось нового; власне процес такого створення; продукт цього процесу; його суб'єкт; обставини, в яких творчий процес відбувається; чинники, які його обумовлюють тощо. Вчені однак не в тому, що творчість у тій чи іншій формі притаманна кожній людині.

Сучасні педагоги, які у теоретичній і практичній площині вивчають проблему творчості, ведуть пошук, спираючись на теоретичні розробки Н. Кузьміної, М. Махмутова, Я. Пономарьова, С. Сисоєвої, А. Хуторського та ін. У педагогіці досліджуються особливості навчально-виховного процесу, орієнтованого на формування творчої особистості, та умови, що забезпечують її розвиток як динамічного утворення й джерела суб'єктивності у її найвищому вияві – творчості. Дослідниками (В. Андрєєв, Н. Кічук, Н. Кузьміна, М. Махмутов, С. Сисоєва, А. Хуторської) розроблено спеціальні програми та технології, призначені забезпечити повноцінний розвиток творчого потенціалу особистості, визначено методи і засоби активізації творчої діяльності та розвитку творчих можливостей молоді, а також удосконалено методики розв'язання творчих завдань тощо.

На основі аналізу педагогічної літератури з проблеми формування творчих якостей можна зробити висновок, що сучасний стан дослідження проблеми творчості характеризується в цілому зближенням двох підходів: процесуального

(фази, стани, стадії та результати перетворення предмета творчості) та особистісного (дослідження суб'єкта творчості – його потреб, мотивів, знань, умінь, навичок, властивостей, самосвідомості, емоцій, почуттів).

Спроби розкрити сутність творчості сприяли виникненню значної кількості філософських, психологічних і педагогічних теорій та концепцій. Сучасні філософські концепції (Б. Новіков, І. Пригожин, О. Спіркін, Ф. Фукуяма), які пояснюють сутність творчості, базуються на припущенні, що її передумовою є такі якості матерії, як активність і відображення. Творчість – найвища і специфічна форма розвитку. Філософи стверджують, що вона притаманна будь-якому виду діяльності. Основними формами творчості вважають науково-технічну, художню та соціальну. Яскравим прикладом, який об'єднує різні види творчості, є військова творчість.

Теоретичне вивчення проблеми дає підстави стверджувати, що на сучасному етапі розвитку психології склалося чотири основні концепції розвитку творчості. Відповідно до першої визначено, що високий рівень розвитку інтелекту передбачає високий рівень творчих здібностей, і навпаки. Суть другої полягає у твердженні: творчі здібності є складовою інтелектуальних, тому їх не треба виокремлювати як самостійний вид. Основною ідеєю третьої є те, що креативність – це самостійний чинник, який не залежить від інтелекту. Четверта концепція розглядає креативність як багатовимірне явище, що залежить від інтелектуальних, особистісних і соціальних чинників.

У науковій літературі для опису креативності найбільш поширеним є підхід, запропонований Р. Муні та А. Штейном. При цьому виокремлюється чотири основних аспекти креативності: процесуальний (креативність – це особливий різновид творчого мислення, високорозвинута уява, естетичне світосприйняття); результативний (креативність – це здатність створювати щось нове, незвичайне, оригінальне); соціальний (середовище формує вимоги до продукту творчості); креативність – це здатність продуктивно діяти в ситуаціях з високим ступенем невизначеності, де немає наперед відомих алгоритмів, що забезпечують успіх); особистісний (креативність як відкритість до нового життєвого досвіду, незалежність, гнучкість, динамічність, оригінальність, самобутність особистості).

Узагальнення теоретичного аналізу наукової літератури дозволило виявити особливості творчої особистості, які виявляються у характері (впевненість у власних силах, самостійність, сприйнятливість до нового і незвичайного, висока толерантність до невизначених і нерозв'язаних ситуацій, конструктивна активність у цих ситуаціях, активна позиція, рефлексія), здібностях (бачення проблем, розвиненість пам'яті, перенесення знань у нові ситуації, легкість асоціювання й уява, гнучкість, діалектичність і оригінальність мислення, прогнозування, критичність мислення), вольовій (здібність до саморегуляції, спрямованість на подолання труднощів, доведення ідеї до кінця) та емоційній (допитливість, здивування, натхнення) сферах. Спонукою до вияву цього

комплексу особливостей творчої особистості є спрямованість особистості, яка передбачає інтерес до обраної діяльності, бажання пізнання та прагнення до самореалізації.

Таким чином, результати аналізу й узагальнення філософської та психолого-педагогічної літератури з проблеми дослідження дозволяють теоретично припустити можливість формування здатності до професійної творчості у майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі фахової підготовки.

У другому розділі – **«Професійна творчість у діяльності офіцерів Державної прикордонної служби України»** – досліджено сутність та особливості професійної діяльності офіцерів ДПСУ, проаналізовано особистісно-професійні вимоги, які висуваються до них, подано характеристику структурних компонентів здатності особистості до професійної творчості, визначено критерії, показники та рівні її сформованості в курсантів, узагальнено результати констатувального етапу експериментального дослідження та виявлено актуальні проблеми професійної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників.

На основі узагальнень результатів аналізу нормативних актів встановлено, що у структурі сучасної ДПСУ – правоохоронного органу спеціального призначення офіцер є визначальною фігурою, від рівня професійної підготовленості якого залежить надійна охорона державного кордону. Сьогодення висуває принципово нові вимоги до професійної діяльності офіцерів ДПСУ. Її сутність полягає у здійсненні функцій правоохоронного, спеціального та оборонного характеру, погоджених оперативно-пошукових, контрольних та режимних дій, що проводяться за єдиним задумом з метою недопущення порушень законодавства про державний кордон.

Професійна діяльність офіцерів-прикордонників відбувається в особливих умовах. Вона характеризується: постійним безпосереднім контактом з потенційними порушниками державного кордону; високою самостійністю й автономністю підрозділів; необхідністю співпраці та взаємодії з місцевим населенням; постійно зростаючими вимогами до паспортного контролю й ідентифікації осіб; наявністю ситуацій, що вимагають застосування зброї, технічних засобів охорони кордону та службових собак; правами щодо затримання порушників законодавства про державний кордон тощо. Діяльність сучасного офіцера-прикордонника вимагає неординарності, оригінальності, нешаблонності мислення, виявів розумної ініціативи, прийняття в умовах неповної та суперечливої інформації нестандартного, часто непередбаченого інструкціями рішення, використання творчо-рольових та ігрових елементів у оперативній діяльності. Отже, їй властивий творчий характер.

Результати аналізу реального стану оперативно-службової діяльності, сучасних умов охорони кордону, перспектив реформування ДПСУ, нормативних документів з професійної підготовки дали змогу зробити висновок, що зростання обсягів інформації, необхідність значного підвищення культурного та професійного рівня фахівців вимагають формування активної, ініціативної

особистості – офіцера, що може самостійно, критично мислити, знаходити шляхи подолання труднощів реального життя, вміти розв'язувати проблеми, орієнтуватися в інформаційному просторі, мати високий рівень творчого потенціалу та виявляти творчий підхід до вирішення різнопланових оперативно-службових завдань. Результати дослідження свідчать, що серед професійно важливих якостей офіцерів-прикордонників, наявність яких обумовлює успішність виконання посадових обов'язків, здатність до творчості займає надзвичайно важливе місце.

У дослідженні також встановлено, що творчість може виявлятися в будь-яких сферах індивідуальності людини: мотиваційній, інтелектуальній, вольовій, емоційній, предметно-практичній, екзистенційній та саморегуляційній. Кожна з них має передумови для розвитку. Формування здатності до творчості є цілісним процесом, у якому необхідно передбачити розвиток кожної сфери.

На основі проведеного аналізу базових понять, загальних підходів до проблеми дослідження, вимог нормативно-правових документів *професійну творчість офіцера-прикордонника* визначено як складний інтегративний процес виконання службових обов'язків з охорони державного кордону на найвищому продуктивному рівні, тобто оригінально, по-новому, з оптимальним використанням набутих знань і досвіду. Це передбачає нестандартне використання методів, способів та засобів при вирішенні професійних завдань, вміння відхилятися у разі потреби від традиційних схем мислення, швидко вирішувати нетипові проблеми, складні завдання та впевнено діяти у непередбачених ситуаціях, по-новому дивитись на звичне, типове, повсякденне у найрізноманітніших умовах професійної діяльності.

Здатність офіцера-прикордонника до творчості є детермінантою творчого процесу. Вона є стійкою характеристикою особистості офіцера, її функціональною та інтегративною властивістю, яка охоплює мотиви, знання, уміння та навички і характеризується відповідним психічним і фізичним станом, що забезпечує успішне та продуктивне виконання професійної діяльності.

У результаті аналізу наукової літератури з проблеми дослідження визначено структурні компоненти здатності особистості офіцера до професійної творчості: *професійно-пізнавальний, емоційно-мотиваційний та діяльнісно-творчий*. Перший компонент (охоплює знання концептуальних основ професійної підготовки) характеризується здатністю аналізувати факти, явища, процеси, системи; виявляти кмітливість, гнучкість, критичність, системність, мобільність, оперативність мислення, професійну ерудицію й інтуїцію в різних ситуаціях, здатність відтворювати й освоювати нові знання, види й форми діяльності, прийоми організації й управління. Емоційно-мотиваційний компонент містить прагнення виконувати навчальні та професійні дії незалежно від сформованих стереотипів, рекомендацій та зразків; бажання отримувати позитивні емоції від процесу вирішення професійних завдань, задоволення від знайдених рішень, прагнення до творчого процесу, а також такі основні мотиви, як інтерес до

пошуку власних, нових рішень, бажання творити та прагнення до успіху. Діяльнісно-творчий компонент містить способи оволодіння навчально-професійною діяльністю та співробітництва, уміння організувати й брати участь в інтерактивних формах навчально-професійної діяльності; аналітичні, прогностичні, проєктивні й рефлексивні вміння.

Узагальнення результатів вивчення наукових праць із проблеми дослідження дозволило обґрунтувати вибір критеріїв і відповідних показників для визначення стану сформованості здатності до професійної творчості, зокрема *пізнавальний* (здатність бачити проблеми у незнайомих і в знайомих ситуаціях, вміння сформулювати суть проблеми, спроможність опановувати нові знання, види й форми діяльності, прийоми організації й управління), *операційний* (уміння переформулювати проблему, класифікувати завдання або його частини щодо вирішеного раніше, здатність переносити знання в нові ситуації; вміння аналізувати факти, явища, процеси, системи, продуктивно діяти), *інтелектуальний* (уміння генерувати ідеї для вирішення проблеми, кмітливість, гнучкість, системність, мобільність, оперативність мислення в різних ситуаціях, професійна ерудиція й інтуїція, уява та легкість асоціювання) та *емоційно-рефлексивний* (здатність аналізувати ідеї, вміння прогнозувати розвиток ситуацій, критичне мислення, прагнення до творчого процесу та бажання виконувати навчальні й професійні дії незалежно від сформованих стереотипів, рекомендацій і зразків, отримувати позитивні емоції від процесу вирішення професійних завдань, задоволення від знайдених рішень).

Для визначення рівнів сформованості здатності до професійної творчості було здійснено аналіз дисертаційних праць з питань формування та розвитку професійних якостей. Наслідуючи праці Л. Дроздікової, І. Колобутіної, І. Львової, А. Машталіра та ін., відповідно до визначених критеріїв з'ясовано, що здатність до професійної творчості офіцера-прикордонника може виявлятися на низькому, початковому, середньому, достатньому та високому рівнях.

Узагальнення результатів констатувального етапу експериментального дослідження дало змогу виявити недоліки у професійній підготовці майбутніх офіцерів, пов'язані з формуванням здатності до професійної творчості. Встановлено, що такими є: відсутність спеціальної навчально-методичної літератури та планів щодо формування цієї якості в курсантів; безсистемне застосування креативно-евристичних, проблемних та аналітичних завдань, спрямованих на творчий розвиток курсантів; невідповідність змісту навчальних дисциплін сучасним формам і методам розвитку творчих якостей; повільне впровадження сучасних активних методів і технологій навчання; використання переважною більшістю викладачів традиційних репродуктивно-пояснювальних підходів у навчанні, недостатнє використання активних форм занять. Під час навчання курсантів практично не використовується дистанційне навчання, доступ курсантів до локальної комп'ютерної мережі навчального закладу та мережі Інтернет обмежений. У навчально-виховному процесі ВВНЗ, де

проводилося дослідження, переважають пояснювально-ілюстративні методи викладання та екстенсивні форми організації навчального процесу, які спрямовані виключно на розширення обсягу знань, що призводить до інформаційного перевантаження курсантів і перешкоджає розвитку їх творчого мислення. Шаблонні форми та методи навчально-виховної роботи, формалізм при оцінюванні результатів навчальної та виховної діяльності суттєво знижують якість підготовки майбутніх офіцерів. Щодо суб'єкт-суб'єктних взаємовідносин учасників навчально-виховного процесу зазначимо, що атмосфера занять не завжди дозволяє курсантам розкритися, бути щирими, не боятися помилитися при виборі рішення. Повчальний тон з боку викладачів, неетичне втручання в хід обговорення, нетактовне виправлення помилок у відповідях курсантів і авторитаризм знижують ефективність педагогічного процесу тощо.

При проведенні констатувального етапу експерименту встановлено, що формування здатності до творчості в майбутніх офіцерів-прикордонників супроводжується низкою суперечностей, у результаті чого курсанти діють безсистемно, і тому цей процес відбувається повільно та непродуктивно. Це підтверджується отриманими даними. Так, зокрема було визначено початковий рівень сформованості здатності до творчості у майбутніх офіцерів-прикордонників. Встановлено, що з 220 опитаних курсантів НАДПСУ мають низький рівень сформованості творчості 4,77 %, початковий – 19,09 %, середній – 51,36 % та достатній – 23,86 % курсантів. Водночас майбутніх офіцерів з високим рівнем сформованості здатності до творчості виявилось всього 0,9 %.

Отже, дослідження сутності та особливостей професійної діяльності офіцерів ДПСУ, аналіз структури та визначення діагностичного інструментарію сформованості здатності майбутніх офіцерів-прикордонників до творчості, а також результати констатувального етапу експерименту дозволили перейти до пошуку шляхів формування здатності до професійної творчості у курсантів в умовах ВВНЗ.

У третьому розділі – **«Формування здатності до професійної творчості в курсантів у процесі фахової підготовки»** – визначено концептуальні засади та розроблено технологію формування здатності до професійної творчості в майбутніх офіцерів-прикордонників, обґрунтовано педагогічні умови її реалізації.

Результати аналізу сучасних концепцій розвитку творчої особистості, наявних підходів, програм, моделей і технологій розвитку креативності та творчих здібностей, які в сукупності підтверджують можливість формування здатності до професійної творчості шляхом спеціально організованого навчання, дозволили визначити та розробити концептуальні засади формування цієї професійно значущої якості у майбутніх офіцерів-прикордонників.

Ми спираємося на положення концепції проблемного (А. Брушлинський, Т. Кудрявцев, О. Матюшкін, М. Махмутов, В. Оконь) та розвивального (З. Калмикова) навчання, які спрямовані на формування продуктивного або

творчого мислення, а також психолого-педагогічну концепцію контекстного навчання (А. Вербицький); психологічні концепції креативності (М. Воллах, Д. Гілфорд, С. Меднік, Е. Торренс), положення про позитивний вплив зовнішнього середовища як чинника розвитку творчості; дослідження, які доводять, що творча особистість розвивається в процесі навчання і виховання, в безпосередній активній діяльності завдяки цілеспрямованому педагогічному впливу; закономірності, принципи та психологічні механізми формування творчої особистості та творчої діяльності.

Теоретичний аналіз наукової літератури дозволив сформулювати вимоги до професійної підготовки курсантів щодо формування у них здатності до творчості. Цей процес буде результативним, якщо навчальна діяльність буде мати творчий характер; проблемні навчальні ситуації стимулюватимуть творчу активність курсантів; формування здатності до професійної творчості буде діалектично пов'язане з системою знань і умінь, необхідних для майбутньої професійної діяльності; при професійно-психологічному доборі абітурієнтів будуть враховуватись особливості характерологічних і волевих рис, у тому числі й творчих здібностей; буде забезпечено високий рівень індивідуалізації навчання протягом усього періоду перебування у ВВНЗ; розвивальні навчально-професійні завдання матимуть оптимальну складність.

Визначено принципи, дотримання яких у навчально-виховному процесі ВВНЗ забезпечить продуктивне формування здатності до професійної творчості: стимулювання трансформації співтворчості викладача і курсанта в здатність майбутніх офіцерів-прикордонників до професійної творчості; особистісна орієнтація курсантів на ціннісне ставлення та розуміння єдності фахових знань і способів діяльності зі сферою професійної творчості; оптимальна складність завдань підготовки і самопідготовки курсантів до творчого виконання функціональних обов'язків офіцерів-прикордонників; всебічне педагогічне забезпечення зони актуального та найближчого творчого розвитку особистості майбутнього офіцера-прикордонника; безперервне педагогічне забезпечення умов саморозвитку професійно-творчих якостей курсантів.

У результаті теоретичного аналізу наукової літератури та практики професійної підготовки визначено технологічну та науково-методичну складову формування здатності до професійної творчості в курсантів – сукупність методів, форм і засобів, за допомогою яких можна організувати творчу навчально-пізнавальну та професійно спрямовану діяльність курсантів. Це було враховано у розробці технології формування здатності до професійної творчості в майбутніх офіцерів-прикордонників.

Встановлено, що пріоритетними у формуванні здатності до професійної творчості є проблемні, частково-пошукові (евристичні) та дослідницькі методи. Проблемний метод передбачав створення проблемних ситуацій при вирішенні творчих завдань, навчальних проблем, у процесі дискусій та критичного аналізу прочитаного, порівняння різних точок зору та підходів. При цьому

використовувались нетрадиційні форми та способи організації навчального процесу, побудовані на основі діалогу та індивідуалізації. Евристичні методи передбачали аналіз і узагальнення раніше вивченого матеріалу, активний пошук шляхів вирішення проблем під керівництвом викладача. Встановлено, що найбільші можливості для розвитку творчої активності курсантів мають методи: «мозкового штурму»; смислового, образного чи символічного бачення; евристичних питань, порівняння та спостереження. Для формування здатності до професійної творчості в курсантів у дослідженні використовувалися дослідницькі методи, які спонукали курсантів визначати проблему та завдання щодо її вирішення, висувати гіпотези, обговорювати методи дослідження, проводити збір інформації, самостійно вивчати літературу, вести спостереження та інші дії пошукового характеру. Найкращі результати було отримано після застосування методу проектів.

У результаті теоретичного вивчення проблеми та аналізу навчального процесу встановлено, що ефективність формування зазначеної якості в курсантів можна підвищити завдяки організації індивідуальної й диференційованої роботи, яка ґрунтується на врахуванні індивідуальних особливостей творчої діяльності кожного з них.

При розгляді засобів навчання, які можна використати при формуванні здатності до професійної творчості у ВВНЗ, розкрито значення інформатизації навчального процесу, яка передбачає широке використання програмних засобів на базі сучасної комп'ютерної техніки при вивченні спеціальних і професійно орієнтованих навчальних дисциплін. З'ясовано, що дидактичні можливості комп'ютера дозволяють залучити курсантів до активної навчально-пізнавальної діяльності та розвивати творче мислення шляхом експериментування, моделювання, пошуку зв'язків між щойно отриманою і попередньою інформацією, встановлення зв'язків і закономірностей у межах набору засвоєних знань тощо.

Здійснений аналіз наукової літератури та практики розвитку професійно важливих якостей дозволив зробити висновок, що результативне формування здатності до професійної творчості в курсантів можливе за умови впровадження у навчальний процес відповідної педагогічної технології. Це сукупність процесів теоретичної і практичної діяльності науково-педагогічного та командного складу, спрямованих на розвиток особистості курсанта, а також система, яка охоплює мету, зміст, форми, методи, засоби, способи та прийоми навчально-виховного процесу, педагогічні умови, форми контролю і корекції, що поетапно впроваджуються у педагогічний процес ВВНЗ та гарантують досягнення кінцевого результату. Технологія формування здатності до професійної творчості в курсантів реалізує послідовне та поетапне впровадження таких педагогічних умов: *на початковому етапі* – розкриття творчого потенціалу курсантів і розвиток творчої спрямованості шляхом формування у курсантів чітких уявлень про сутність творчості та креативності; створення та підтримання сприятливого для формування творчої особистості соціально-психологічного

середовища під час навчально-виховного процесу; забезпечення суб'єкт-суб'єктної взаємодії викладачів і курсантів як основи для наслідування творчої поведінки; *на перехідному етапі* – формування умінь використовувати варіативні способи розв'язання професійних ситуацій та подальший розвиток творчих здібностей шляхом застосування творчих завдань при викладанні спеціальних дисциплін; оптимальне використання евристичних методів і методів проблемного навчання для активізації навчально-пізнавальної діяльності курсантів; *на завершальному етапі* – закріплення творчих професійних умінь та розвиток творчої мотивації до професійної діяльності офіцерів ДПСУ; стимулювання самостійної науково-дослідної роботи та творчої активності курсантів; упровадження тренінгових методик і професійних творчих завдань при формуванні здатності до творчості.

Педагогічні умови ґрунтуються на психологічних механізмах творчого мислення, творчого зростання особистості. Чіткість уявлень курсантів про сутність творчості та креативності, стимулювання самостійної науково-дослідної роботи та творчої активності, формування творчої мотивації сприяють активізації творчого мислення, дозволяють їм діяти у різних професійних ситуаціях більш свідомо, причому на творчому рівні. Сприятливе соціально-психологічне середовище та суб'єкт-суб'єктна взаємодія викладачів і курсантів створюють атмосферу психологічної підтримки інтелектуально-творчого розвитку, забезпечують зразки творчої поведінки. Середовище, в якому підтримуються творчі прагнення курсанта, допомагає результативному особистісному і професійному становленню. Використання творчих завдань при викладанні спеціальних дисциплін, оптимальне використання евристичних та проблемних методів навчання та тренінгових методик є визначальними для технології формування професійної творчості в майбутніх офіцерів ДПСУ.

Таким чином, на основі розглянутих теоретичних засад формування здатності до професійної творчості було розроблено концепцію та технологію формування здатності до професійної творчості в майбутніх офіцерів-прикордонників, обґрунтовано педагогічні умови її реалізації.

Модель педагогічної технології дозволяє наочно уявити порядок та алгоритм її реалізації, містить орієнтири щодо завдань, які потрібно вирішувати організаторам педагогічного процесу та курсантам, щоб з якнайкращими результатами переходити від одного до другого (наступного) етапу формування зазначеної якості (рис. 1).

У четвертому розділі – **«Організація та результати дослідно-експериментального дослідження»** – здійснено експериментальне дослідження технології формування здатності до професійної творчості в майбутніх офіцерів-прикордонників, проаналізовано та узагальнено його результати та представлено педагогічні резерви навчального процесу ВВНЗ щодо формування зазначеної якості в курсантів.

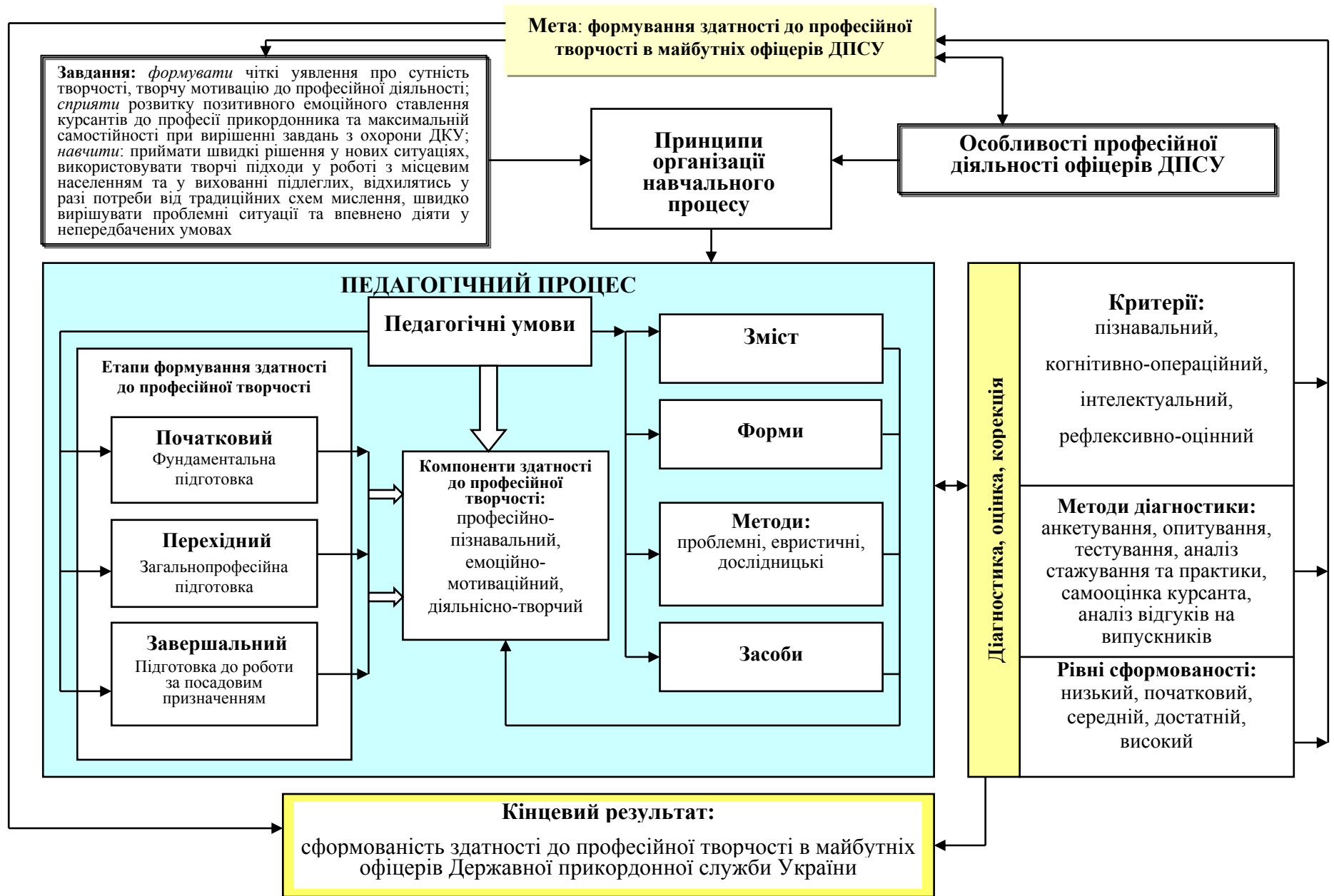

Рис. 1. Модель педагогічної технології формування здатності до професійної творчості в майбутніх офіцерів ДПСУ

Для забезпечення проведення експерименту та надійності висновків за його результатами було визначено склад контрольної (КГ) та експериментальної (ЕГ) груп. Обсяг вибірки визначався з урахуванням вимог до педагогічних досліджень, а також специфіки НАДПСУ та кількості курсантів, що навчаються на одному курсі. Випадковість вибору забезпечувалась за рахунок відбору в ЕГ навчальних груп з непарними номерами, а до КГ – із парними номерами. Склад груп був приблизно однаковим за основними характеристиками та за напрямками підготовки. Загальна кількість учасників експерименту склала 220 курсантів: 112 у КГ та 108 в ЕГ.

Експериментальна робота з реалізації педагогічної технології формування здатності до професійної творчості проводилася протягом 4 років у три етапи.

На *першому етапі* (1–2-й курси навчання) основна робота була зосереджена на розкритті творчого потенціалу курсантів і розвитку їх творчої спрямованості. Для цього було розроблено і реалізовано спецкурс «Основи професійної творчості офіцера», метою якого була активізація інтересу курсантів до проблеми творчості, набуття ними знань про сутність, зміст і значення цієї якості у професійному становленні майбутніх офіцерів ДПСУ.

При викладанні навчальних дисциплін гуманітарного циклу, зокрема «Етики та естетики», «Основ психології та педагогіки», «Української мови за професійним спрямуванням», «Історії кордонів України» науково-педагогічний склад прагнув створити творчу атмосферу на заняттях, яка характеризувалася доброзичливістю та відсутністю категоричних оцінок і критичних зауважень на адресу курсантів. Під час семінарських і практичних занять створювались умови для конструктивного спілкування курсантів незалежно від рівня їх творчого розвитку; можливості активно ставити запитання, висувати оригінальні ідеї, гіпотези; практичного застосування набутих знань, умінь і навичок.

Для науково-педагогічного складу було проведено інструктажі та майстер-класи, на яких акцентувалася увага на дотриманні методичних рекомендацій, зокрема: оперативно орієнтуватися в різних умовах спілкування; правильно планувати і здійснювати систему комунікації; знаходити адекватні змісту та ситуації спілкування комунікативні засоби, які б відповідали особливостям курсантського колективу.

Особливе значення на першому етапі технології надавалось спілкуванню курсантів з їхніми безпосередніми начальниками та командирами (начальниками навчальних груп та командирами курсантських дивізіонів). Зразки творчої поведінки демонстрували як викладачі, так і учасники творчої самодіяльності та науково-дослідної роботи у військово-наукових товариствах. Це давало змогу курсантам молодших курсів побачити перспективи свого розвитку та зразки творчої поведінки.

На *другому етапі* технології формування здатності до професійної творчості (3-й курс навчання) було забезпечено формування умінь використовувати варіативні способи розв'язання професійних ситуацій та

подальший розвиток творчих здібностей. Для цього використовувались такі типи навчально-творчих завдань: на виявлення протиріччя, проблемне бачення ситуацій, завдання без повної вихідної інформації, завдання на прогнозування, на оптимізацію, завдання на рецензування, логічні завдання, дослідницькі завдання, завдання на комунікативність, завдання на розвиток фантазії та уяви, а також естетичні завдання. Творчі завдання були орієнтовані на актуальний і потенційний розвиток здібностей курсантів. Ці завдання мали системний характер (їх було розділено на підготовчі (пропедевтичні), навчальні (формульовані) та власне творчі), тобто було дотримано впорядкованої послідовності різних за формою та змістом завдань, які поступово ускладнювались та були логічно пов'язані з програмним матеріалом. Творчі завдання було застосовано при викладанні таких спеціальних дисциплін, як «Робота з місцевим населенням», «Тактика прикордонної служби», «Оперативно-розшукова діяльність», «Прикордонний контроль», «Прикордонна служба». На групових заняттях, відповідно до особливостей викладання цих дисциплін, широкого застосування набули проблемні ситуації, ділові та сюжетно-рольові ігри. Важливою формою розвитку творчості на цьому етапі було стажування в органах охорони кордону. Самостійна робота курсантів передбачала виконання таких завдань, як підготовка проблемних службових ситуацій взаємодії начальника з підлеглими для обговорення їх під час групової дискусії; письмове вирішення конкретної службової ситуації, яку пропонував викладач після кожного заняття.

На *третьому етапі* технології формування здатності до професійної творчості (4-й курс навчання) забезпечувалось закріплення творчих професійних умінь і розвиток творчої мотивації до професійної діяльності офіцерів ДПСУ; стимулювання самостійної науково-дослідної роботи та творчої активності курсантів, а також упровадження тренінгових методик і професійних творчих завдань при формуванні здатності до творчості.

Цей етап характеризувався чітким професійним спрямуванням різноманітних ситуацій навчальної і практичної діяльності, тому основна увага акцентувалася на створенні таких ситуацій, які актуалізували творчий досвід курсантів, переконували в необхідності його розширення, формували потребу і здатність курсантів до творчості та її використання у самостійній діяльності. Особливо ефективними виявилися комплексні міждисциплінарні заняття, які проводились по 6 годин протягом 3 днів. На них курсанти виконували ролі посадових осіб прикордонних застав і відділів, відділень прикордонного контролю, вчилися приймати рішення як в типових, так і в нових ситуаціях, відпрацьовувати службові документи, віддавати розпорядження та накази. Стажування курсантів в органах охорони державного кордону було основою при формуванні творчої мотивації до професійної діяльності.

Самостійна науково-дослідна робота курсантів була основним видом діяльності військово-наукового товариства академії. Науково-педагогічний

склад, який брав участь у навчально-виховному процесі з випускним курсом, створював такі навчальні ситуації, які активізували у курсантів бажання мислити, аналізувати, синтезувати, займатися пошуковою діяльністю. Науково-дослідна робота (НДР) проводилась на основі особистісного підходу, в першу чергу шляхом індивідуальних консультацій, підбору цікавих для курсантів тем рефератів, виступів, доповідей та інших форм. Тематика досліджень характеризувалася різноманітністю, але серед курсантів ЕГ теми НДР відрізнялися актуальністю, глибиною та оригінальністю. У їх розробці, як виявилось згодом, брали участь не тільки курсанти з високим рівнем сформованості здатності до творчості, але й ті, у кого прагнення до творчості тільки зароджувалося. Викладачі при цьому виконували функцію не стільки регулювальну й керівну, скільки намагалися насамперед мотивувати творчу активність курсанта.

З курсантами ЕГ на четвертому курсі було використано тренінгові методики для формування у них здатності до творчості. Ці курсанти у вільний від занять час двічі на тиждень упродовж однієї години займалися за програмою тренінгу. Тренінг будувався на основі комплексу вправ і методик, які використовують у тренінгах креативності А. Грецов та М. Кіпніс, але адаптованих до специфічних умов професійної діяльності офіцерів-прикордонників. Це вправи, ігри та завдання, фрагменти текстів і методичних порад, які допомагають: набутти нового досвіду аналізу ситуацій, що виникають через розбіжність поглядів; розвинути здатність бачити багатоманітність варіантів вирішення завдань, готовність до сприйняття нових понять, образів, ідей, стилів поведінки; зняти страх перед невідомим або дилемою; виявити креативні якості, зокрема гнучкість мислення, винахідливість, спостережливість та уяву тощо. Тренінг проводили психологи факультетів.

Діагностика сформованості здатності до професійної творчості в курсантів здійснювалась на різних етапах педагогічного експерименту, її узагальнені результати зображено на рис. 2. та в таблиці 1.

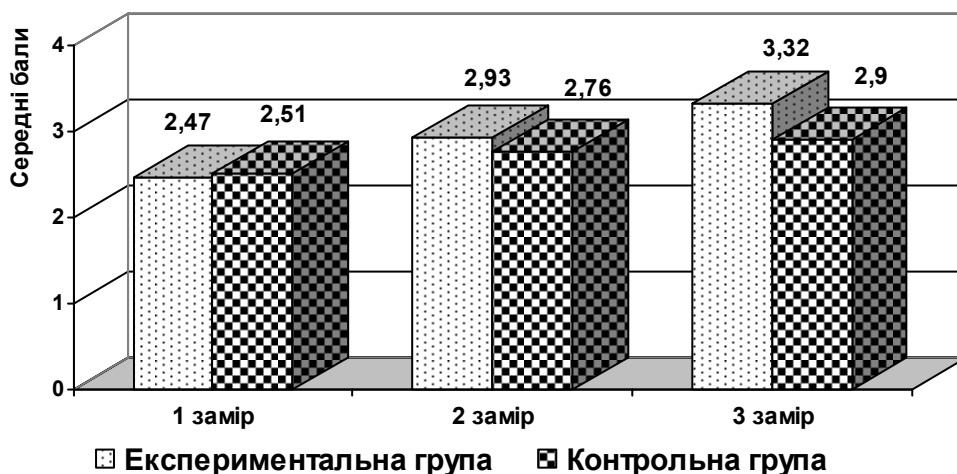

Рис. 2. Рівні сформованості здатності до професійної творчості в курсантів ЕГ та КГ на етапах формувального етапу експерименту

З діаграми видно, що на початку формувального етапу експерименту рівень сформованості здатності до професійної творчості у курсантів ЕГ та КГ був приблизно однаковим. У результаті проведених формувальних впливів відбулися статистично значущі зміни у рівнях сформованості здатності до творчості майбутніх офіцерів-прикордонників: в ЕГ середній динамічний приріст склав 0,85 бала, у той час як у КГ – 0,39 бала.

Таблиця 1

Динаміка сформованості здатності до професійної творчості в курсантів у КГ та ЕГ за критеріями

Етапи	Групи	Критерії				Комплексний критерій
		Пізнавальний	Операційний	Інтелектуальний	Емоційно-рефлексивний	
1	КГ	2,97	2,04	2,63	2,40	2,51
	ЕГ	2,89	2,06	2,71	2,28	2,47
2	КГ	3,16	2,09	2,75	3,04	2,76
	ЕГ	3,21	2,54	2,98	2,99	2,93
3	КГ	3,42	2,19	2,89	3,10	2,90
	ЕГ	3,61	2,93	3,29	3,45	3,32

Результати впровадження в ЕГ педагогічної технології формування здатності до професійної творчості в майбутніх офіцерів ДПСУ довели всі основні теоретико-методичні положення дисертації. Статистичну оцінку результатів експериментального дослідження було проведено за допомогою λ – критерію Колмогорова-Смирнова, що дозволило підтвердити об'єктивність змін, які відбулись у формуванні здатності до творчості в ЕГ під впливом запропонованої технології. Результати дослідно-експериментальної роботи підтвердили гіпотезу дослідження.

Проведене дослідження показало, що у навчально-виховному процесі ВВНЗ залишаються потенційні резерви для вдосконалення професійної підготовки курсантів – майбутніх офіцерів ДПСУ щодо результативного формування у них здатності до професійної творчості.

ВИСНОВКИ

У дослідженні представлено теоретико-методичне обґрунтування концепції формування здатності до професійної творчості в майбутніх офіцерів Державної прикордонної служби України, розроблено та експериментально перевірено технологію та педагогічні умови її реалізації у професійній підготовці.

1. Професійна творчість офіцера-прикордонника – це складний інтегративний процес виконання службових обов'язків з охорони державного кордону на найвищому продуктивному рівні, тобто оригінально, по-новому, з оптимальним використанням набутих знань, умінь і навичок. Вона полягає у нестандартному використанні методів, способів і засобів при вирішенні

професійних завдань, умінні відхилятися у разі потреби від традиційних схем мислення, швидко вирішувати нетипові проблеми, складні завдання та впевнено діяти у непередбачених ситуаціях професійної діяльності. Її складовими є наукова, технічна, військова, соціальна, педагогічна та інші види творчості. Професійна творчість офіцерів Державної прикордонної служби України відбувається в особливих умовах і пов'язана зі здійсненням функцій правоохоронного, спеціального та оборонного характеру, а також погоджених оперативно-пошукових, контрольних і режимних дій, що проводяться з метою недопущення порушень законодавства про державний кордон.

2. Здатність офіцера-прикордонника до творчості є детермінантою творчого процесу. Вона є стійкою характеристикою особистості, її функціональною та інтегративною властивістю, яка охоплює мотиви, знання, уміння та навички і характеризується відповідним психічним і фізичним станом, що забезпечує успішне та продуктивне виконання професійної діяльності.

Структура здатності особистості офіцера-прикордонника до професійної творчості складається з професійно-пізнавального, емоційно-мотиваційного та діяльнісно-творчого компонентів. Професійно-пізнавальний компонент охоплює знання концептуальних основ професійної підготовки. Він характеризується вміннями аналізувати факти, явища, процеси, системи; виявляти кмітливість, гнучкість, критичність, системність, мобільність, оперативність мислення в різних ситуаціях, професійну ерудицію й інтуїцію, спроможність відтворювати й освоювати нові знання, види й форми діяльності, прийоми організації й управління. Емоційно-мотиваційний компонент є частиною мотиваційної сфери та містить прагнення виконувати навчальні та професійні дії незалежно від сформованих стереотипів, рекомендацій і зразків; бажання переживати творчі пошуки та позитивні емоції від процесу вирішення професійних завдань, задоволення від знайдених рішень, прагнення до творчого процесу, а також такі основні мотиви, як інтерес до пошуку власних, нових рішень, бажання творити та прагнення до успіху. Діяльнісно-творчий компонент охоплює способи оволодіння навчально-професійною діяльністю та співробітництва, уміння організовувати інтерактивні форми навчально-професійної діяльності й брати участь в них; аналітичні, прогностичні, проєктивні й рефлексивні вміння.

Для розвитку кожного з компонентів необхідно передбачити систему педагогічних впливів, які в сукупності сприятимуть результативному формуванню здатності до професійної творчості в цілому.

3. У структурі сучасної Державної прикордонної служби України – правоохоронного органу спеціального призначення – офіцер є визначальною фігурою, від рівня професійної підготовки якого залежить надійна охорона державного кордону держави.

Реальний стан оперативно-службової діяльності, сучасні умови охорони кордону, перспективи реформування Державної прикордонної служби України висувають низку особистісно-професійних вимог до діяльності офіцерів-

прикордонників. Ці вимоги містяться у нормативних документах щодо професійної підготовки, директивах і наказах Адміністрації Державної прикордонної служби України та регіональних управлінь, Статуті Державної прикордонної служби з охорони державного кордону України, а також у військових статутах Збройних сил України. Однією з основних вимог до професійної підготовленості офіцерів-прикордонників є формування у них здатності до професійної творчості, яка обумовлює успішність виконання ними посадових обов'язків. Різноманітній діяльності сучасного офіцера властивий творчий характер, що вимагає неординарності, оригінальності, нешаблонності мислення, відчуттів, проявів розумної ініціативи, прийняття в умовах неповної і суперечливої інформації нестандартного, часто непередбаченого інструкціями рішення. Від офіцерів-прикордонників вимагається бути здатними самостійно та критично мислити, вміти розв'язувати проблеми, відшукувати шляхи для подолання труднощів реального життя, орієнтуватися в інформаційному просторі, мати високий рівень творчого потенціалу та демонструвати творчий підхід при вирішенні професійних оперативно-службових завдань.

4. У професійній підготовці майбутніх офіцерів Державної прикордонної служби України у контексті формування у них здатності до професійної творчості не вирішено багато проблем: немає спеціальної навчально-методичної літератури та планів з питань формування творчої особистості майбутніх офіцерів; не завжди системно застосовуються креативно-евристичні, проблемні та аналітичні завдання, спрямовані на творчий розвиток курсантів; зміст навчальних дисциплін у край недостатньо враховує сучасні форми та методи формування творчих якостей (ділові ігри, проблемні методи, творчі диспути, ігрові тренінги, тренінги розвитку здібностей); повільно впроваджуються сучасні активні методи та технології навчання; переважна більшість кафедр дотримується традиційних репродуктивно-пояснювальних підходів, недостатньо використовуються активні форми занять. У професійній підготовці переважають форми та методи викладання, які призводять до інформативного перевантаження курсантів, що перешкоджає розвитку їх творчого мислення. Шаблонні форми та методи навчально-виховної роботи, формальне оцінювання результатів навчальної діяльності знижують якість підготовки майбутніх офіцерів. На заняттях курсантам не вдається розкритися, бути ширими, не боятися помилитися при виборі рішення через несприятливу соціально-психологічну атмосферу. У професійній підготовці недостатньо використовуються можливості дистанційного навчання, доступ курсантів до локальної комп'ютерної мережі ВНЗ та мережі Інтернет обмежений.

5. Критеріями, які дозволяють діагностувати рівні сформованості здатності до професійної творчості, є: *пізнавальний*, що характеризується здатністю бачити проблеми у незнайомих і в знайомих ситуаціях, умінням сформулювати суть проблеми, спроможністю опановувати нові знання, види й форми діяльності, прийоми організації й управління; *операційний*, що включає такі показники, як

уміння переформулювати проблему, вміння класифікувати завдання або його частини щодо вирішеного раніше, здатність переносити знання в нові ситуації, вміння аналізувати факти, явища, процеси, системи, продуктивно виконувати діяльність; *інтелектуальний*, що характеризується вмінням генерувати ідеї для вирішення проблеми, здатністю виявляти кмітливість, гнучкість, системність, мобільність, оперативність мислення в різних ситуаціях, професійною ерудицією й інтуїцією, уявою та легкістю асоціювання, та *емоційно-рефлексивний*, для якого притаманні здатність аналізувати ідеї, вміння прогнозувати розвиток ситуацій, критичне мислення, прагнення до творчого процесу та бажання виконувати навчальні й професійні дії незалежно від сформованих стереотипів, рекомендацій та зразків, отримання позитивних емоцій від процесу вирішення професійних завдань, задоволення від знайдених рішень.

Відповідно до обраних критеріїв охарактеризовано 5 рівнів сформованості здатності майбутніх офіцерів-прикордонників до професійної творчості (низький, початковий, середній, достатній та високий).

6. Концепція формування здатності до професійної творчості в майбутніх офіцерів-прикордонників базується на положенні про актуальний та потенційний рівень розвитку особистості, про можливість впливу на цю здатність шляхом спеціально організованого навчання. Формування здатності до професійної творчості у навчально-виховному процесі ВВНЗ відбувається результативно за умови усвідомлення курсантами значущості своєї майбутньої професійної діяльності та зацікавленості процесом і результатом свого професійного становлення.

Цей процес здійснюється на засадах особистісного підходу (рівень сформованості творчості особистості та кількість творчих виявів визначаються не лише генетично, а залежать від середовища, в якому вона виховується); положенні про тісний взаємозв'язок навчання і розвитку (навчання спирається на досягнутий рівень розвитку і сприяє подальшому вдосконаленню курсанта, його переходу на черговий, вищий рівень; розвиток залежить від змісту та організації навчального процесу); проблемного, розвивального і контекстного навчання.

До основних концептуальних положень формування здатності до професійної творчості віднесено також закономірності (творча діяльність створює умови для розвитку творчих якостей; проблемна ситуація спонукає курсантів до творчої активності; формування здатності до творчості діалектично пов'язане з системою знань і вмінь, необхідних для творчої діяльності; рівень сформованості здатності до творчості залежить від рівня індивідуалізації навчання протягом усього періоду перебування у ВВНЗ; оптимальна складність розвивальних завдань робить процес формування здатності до творчості більш результативним) та принципи (стимулювання трансформації процесу співтворчості викладача і курсанта у здатність майбутніх офіцерів-прикордонників до професійної творчості; особистісна орієнтація курсантів на ціннісне ставлення та розуміння єдності фахових знань і способів діяльності зі

сферою професійної творчості; оптимальна складність завдань підготовки і самопідготовки курсантів до творчого виконання функцій офіцерів-прикордонників; усебічне педагогічне забезпечення зони актуального та найближчого творчого розвитку особистості майбутнього офіцера-прикордонника; безперервне педагогічне забезпечення умов саморозвитку професійно-творчих якостей майбутніх офіцерів).

7. Реалізація концепції формування здатності до професійної творчості в майбутніх офіцерів-прикордонників забезпечується шляхом розробки та впровадження у навчально-виховний процес ВВНЗ педагогічної технології, яка є сукупністю процесів теоретичної та практичної діяльності науково-педагогічного та командного складу, спрямованих на розвиток особистості курсанта, а також системою, що охоплює усі компоненти педагогічного процесу у ВВНЗ. Технологія формування здатності до професійної творчості в майбутніх офіцерів ДПСУ містить 3 етапи: *початковий* – охоплює 1-й та 2-й курси навчання у ВВНЗ, коли курсанти опановують фундаментальні знання, уміння, навички роботи за посадовим призначенням; *перехідний* – навчання на 3-му курсі у ВВНЗ, коли курсанти опановують загальнопрофесійні знання, уміння, навички, що надалі стануть основою для професійного становлення; *завершальний* – 4-й, випускний курс, на якому курсанти оволодівають професійними знаннями та уміннями, необхідними для первинних посад, проходять практику з технічної експлуатації засобів охорони державного кордону, стажування, займаються самовдосконаленням особистісних якостей, завершують навчальні курси на кафедрах ВВНЗ.

Технологія формування здатності до професійної творчості в курсантів успішно реалізується за таких педагогічних умов: *на початковому етапі* – розкриття творчого потенціалу курсантів та розвиток творчої спрямованості шляхом формування у них чітких уявлень про сутність творчості та креативності; створення та підтримання сприятливого для формування творчої особистості соціально-психологічного середовища під час навчально-виховного процесу; забезпечення суб'єкт-суб'єктної взаємодії викладачів і курсантів як основи для наслідування творчої поведінки; *на перехідному етапі* – формування умінь використовувати варіативні способи розв'язання професійних ситуацій і подальший розвиток творчих здібностей шляхом застосування творчих завдань при викладанні спеціальних дисциплін; оптимальне використання евристичних методів і методів проблемного навчання для активізації навчально-пізнавальної діяльності курсантів; *на завершальному етапі* – закріплення творчих професійних умінь і розвиток творчої мотивації до професійної діяльності офіцерів ДПСУ; стимулювання самостійної науково-дослідної роботи та творчої активності курсантів; упровадження тренінгових методик і професійних творчих завдань при формуванні здатності до творчості.

Зміст технології формування здатності до професійної творчості враховує поетапне та поступове підвищення рівнів складності творчих завдань, проблемних ситуацій, ділових ігор, проектів та інших навчальних завдань.

Кожен з етапів технології передбачає проблемний виклад навчального матеріалу, колективну творчу діяльність викладачів і курсантів, дидактичні ігри, тактико-спеціальні та комплексні заняття, самостійну роботу під керівництвом викладача, рецензування, проектування, стажування та самостійну науково-дослідницьку діяльність, а також широке застосування проблемних, частково-пошукових і пошукових методів навчання та інформатизацію педагогічного процесу ВВНЗ, зокрема використання педагогічних програмних засобів на базі сучасних комп'ютерів при вивченні спеціальних навчальних дисциплін. Це забезпечує залучення курсантів до активної навчально-пізнавальної діяльності та розвиток їх здатності до творчості шляхом експериментування, пошуку зв'язків між новою і старою інформацією, встановлення зв'язків і закономірностей у межах засвоєних знань.

8. Результати експериментальної перевірки довели правомірність висунутої гіпотези. Порівняльний аналіз сформованості здатності до професійної творчості в експериментальній та контрольній групах після проведених експериментальних заходів за допомогою λ – критерію Колмогорова-Смирнова засвідчив результативність технології її формування в майбутніх офіцерів-прикордонників під час професійної підготовки упродовж їхнього навчання у ВВНЗ. У результаті проведеного формувального впливу відбулися статистично значущі зміни сформованості здатності до професійної творчості в майбутніх офіцерів-прикордонників: в ЕГ середній динамічний приріст склав 0,85 бала, у той час як у КГ – 0,39 бала. Статистичний аналіз даних експериментального дослідження підтвердив об'єктивність змін, які відбулись у формуванні здатності до професійної творчості в експериментальній групі під впливом запропонованої технології. Результати дослідно-експериментальної роботи підтвердили гіпотезу дослідження.

Подальшу розробку теорії та практики формування здатності до професійної творчості в майбутніх офіцерів-прикордонників доцільно здійснювати за такими напрямками: розвиток умінь творчого виконання завдань оперативно-службової діяльності командирами підрозділів Державної прикордонної служби України; обґрунтування інформаційно-педагогічного забезпечення формування здатності до професійної творчості в майбутніх офіцерів-прикордонників; визначення педагогічних засад формування вмінь творчого вирішення конфліктів у прикордонному середовищі; аналіз впливу означеної здатності на професійну адаптацію молодих офіцерів.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії, навчальні та методичні посібники

1. *Діденко О. В.* Формування професійної творчості в майбутніх офіцерів Державної прикордонної служби України : монографія / Діденко О. В. – Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2009. – 407 с.
2. *Діденко О. В.* Актуальні проблеми військової педагогіки на сучасному етапі : навчальний посібник / Діденко О. В., Журавльов В. В., Філіпов А. Ф., Чистяков С. А. – Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2006. – 96 с.
3. *Діденко О. В.* Конфліктологія. Лекційний курс : навчальний посібник / Діденко О. В., Журавльов В. В., Сіцінський А. С., Томків І. О. – Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2006. – 150 с.
4. *Діденко О. В.* Психологічна діагностика особистості прикордонника та прикордонних колективів : навчальний посібник / Діденко О. В., Поліщук М. М. – Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2009. – 340 с.
5. *Діденко О. В.* Психологія. Дидактичні матеріали : навчально-методичний посібник / Діденко О. В., Матеюк О. А., Купчишина В. Ч. – Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2005. – 100 с.

Статті у фахових виданнях

6. *Діденко О. В.* Аналіз зовнішніх чинників, які впливають на формування в особистості здатності до творчості / Діденко О. В. // Зб. наук. пр. Нац. акад. Держ. прикордон. служби України ім. Б. Хмельницького / ред. кол. : В. О. Балашов (голов. ред.) та ін. – Хмельницький, 2006. – № 38, ч. II. – С. 91–93.
7. *Діденко О. В.* Аналіз педагогічних умов формування пізнавальної активності курсантів ВВНЗ в процесі вивчення загальновійськових дисциплін / Діденко О. В. // Зб. наук. пр. Нац. акад. Держ. прикордон. служби України ім. Б. Хмельницького / ред. кол. : В. О. Балашов (голов. ред.) та ін. – Хмельницький, 2008. – № 46, ч. II. – С. 110–113.
8. *Діденко О. В.* Аналіз сучасних концепцій розвитку творчої особистості / Діденко О. В. // Зб. наук. пр. Нац. акад. Держ. прикордон. служби України ім. Б. Хмельницького / ред. кол. : В. О. Балашов (голов. ред.) та ін. – Хмельницький, 2008. – № 45, ч. II. – С. 74–77.
9. *Діденко О. В.* Аналіз сучасного стану сформованості творчості у майбутніх офіцерів-прикордонників / Діденко О. В. // Педагогіка і психологія формування творчої особистості : проблеми і пошуки : зб. наук. пр. / редкол. : Т. І. Сущенко (голов. ред.) та ін. – Запоріжжя. – 2008. – Вип. 50. – С. 127–134.
10. *Діденко О. В.* Виявлення і відбір творчо обдарованої молоді в зарубіжній системі освіти / Діденко О. В. // Наук. записки Вінниц. держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського. – (сер. «Педагогіка і психологія») : зб. наук. пр. / ред. кол. : М. І. Сметанський (голова) та ін. – Вінниця, 2007. – № 19. – С. 27–31.
11. *Діденко О. В.* Вплив активності особистості на формування творчих професійних якостей майбутніх офіцерів-прикордонників / Діденко О. В. // Наук.

записки Вінниц. держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського. – (сер. «Педагогіка і психологія») : зб. наук. пр. / ред. кол. : М. І. Сметанський (голова) та ін. – Вінниця : Едельвейс і К, 2008. – № 23. – С. 176–179.

12. *Діденко О. В.* Врахування індивідуальних особливостей майбутніх офіцерів у процесі формування та розвитку творчого мислення / Діденко О. В. // Зб. наук. пр. Хмельн. нац. ун-ту / ред. кол. : С. У. Гончаренко (голов. ред.) та ін. – Хмельницький, 2005. – Вип. 3. – С. 89–92.

13. *Діденко О. В.* Досвід формування професійної творчості в майбутніх офіцерів-прикордонників у вищому військовому навчальному закладі / Діденко О. В. // Креативність і творчість. – Вісн. Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. – (сер. «Соціологія. Психологія. Педагогіка») / відп. ред. : І. П. Маноха – К. : Гнозис, 2009. – Темат. вип. № 1. – С. 306–313.

14. *Діденко О. В.* Застосування активних методів навчання у формуванні творчості як професійної якості майбутніх офіцерів Державної прикордонної служби України / Діденко О. В. // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців : методологія, теорія, досвід, проблеми : зб. наук. пр. / редкол. : І. А. Зязюн (голова) та ін. – К. ; Вінниця : ДОВ «Вінниця», 2008. – Вип. 16. – С. 361–365.

15. *Діденко О. В.* Зовнішні та внутрішні фактори, що впливають на формування творчого мислення майбутніх офіцерів / Діденко О. В. // Наук. записки Вінниц. держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського. – (сер. «Педагогіка і психологія») : зб. наук. пр. / ред. кол. : М. І. Сметанський (голова) та ін. – Вінниця, 2005. – № 15. – С. 129–132.

16. *Діденко О. В.* Квазіпрофесійна навчальна діяльність як умова формування творчості майбутніх офіцерів-прикордонників / Діденко О. В. // Наук. записки Вінниц. держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського. – (сер. «Педагогіка і психологія») : зб. наук. пр. / ред. кол. : М. І. Сметанський (голова) та ін. – Вінниця : Едельвейс і К, 2009. – № 26. – С. 91–94.

17. *Діденко О. В.* Контекстний підхід до формування творчості курсантів у процесі вивчення загальновійськових та професійних дисциплін / Діденко О. В. // Наук. вісн. Чернів. ун-ту. : зб. наук. пр. – (сер. «Педагогіка та психологія») / ред. кол. : Г. Г. Філіпчук (наук. ред.) та ін. – Чернівці, 2009. – Вип. 451. – С. 78–85.

18. *Діденко О. В.* Концептуальна модель формування творчості у майбутніх офіцерів-прикордонників / Діденко О. В. // Педагогіка і психологія формування творчої особистості : проблеми і пошуки : зб. наук. пр. / ред. кол. : Т. І. Сущенко (голов. ред.) та ін. – Запоріжжя. – 2009. – Вип. 54. – С. 123–129.

19. *Діденко О. В.* Критерії, показники та рівні сформованості творчості як професійної якості у майбутніх офіцерів-прикордонників / Діденко О. В. // Вища освіта України. – 2007. – С. 218–223. – (Темат. вип. «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору : Моніторинг якості освіти» ; дод. 3, т. 7).

20. Діденко О. В. Методичні рекомендації науково-педагогічному та командному складу щодо формування творчості у майбутніх офіцерів-прикордонників / О. В. Діденко // Вища освіта України. – 2008. – С. 194–199. – (Темат. вип. «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору»; дод. 3, т. II (9)).

21. Діденко О. В. Методологічні засади формування творчості у майбутніх офіцерів-прикордонників / Діденко О. В. // Педагогіка і психологія формування творчої особистості : проблеми і пошуки : зб. наук. пр. / редкол. : Т. І. Сущенко (голов. ред.) та ін. – Запоріжжя, 2008. – Вип. 51. – С. 145–152.

22. Діденко О. В. Обґрунтування педагогічних умов формування творчості у майбутніх офіцерів-прикордонників / Діденко О. В. // Зб. наук. пр. Херсон. держ. ун-ту. – (сер. «Педагогічні науки») / ред. кол. : Є. С. Барбіна (відп. ред.) та ін. – Херсон, 2008. – Вип. 49. – С. 224–229.

23. Діденко О. В. Організація та методика експериментального дослідження формування творчості у майбутніх офіцерів-прикордонників / Діденко О. В. // Зб. наук. пр. Нац. акад. Держ. прикордон. служби України ім. Б. Хмельницького / ред. кол. : В. О. Балашов (голов. ред.) та ін. – Хмельницький, 2009. – № 47, ч. II. – С. 82–85.

24. Діденко О. В. Особливості стимулювання майбутніх офіцерів-прикордонників до творчої діяльності / Діденко О. В. // Наук. записки Вінниц. держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського. – (сер. «Педагогіка і психологія») : зб. наук. пр. / ред. кол. : М. І. Сметанський (голова) та ін. – Вінниця, 2006. – № 18. – С. 143–146.

25. Діденко О. В. Поняття творчості та проблеми розвитку творчої особистості у військовій педагогіці та психології / Діденко О. В. // Зб. наук. пр. Нац. акад. Держ. прикордон. служби України ім. Б. Хмельницького / ред. кол. : В. О. Балашов (голов. ред.) та ін. – Хмельницький, 2006. – № 37, ч. II. – С. 75–78.

26. Діденко О. В. Психолого-педагогічні умови розвитку творчого мислення у майбутніх офіцерів / Діденко О. В. // Наук. записки Терноп. нац. пед. ун-ту. – (сер. «Педагогіка») / голов. ред. Г. Терещук. – Тернопіль, 2005. – № 5. – С. 89–92.

27. Діденко О. В. Психолого-педагогічні чинники підвищення якості професійної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників / Діденко О. В. // Зб. наук. пр. Нац. акад. Держ. прикордон. служби України ім. Б. Хмельницького / ред. кол. : В. О. Балашов (голов. ред.) та ін. – Хмельницький, 2005. – № 33, ч. II. – С. 56–59.

28. Діденко О. В. Результати експериментального дослідження формування творчості у майбутніх офіцерів-прикордонників / Діденко О. В. // Зб. наук. пр. Нац. акад. Держ. прикордон. служби України ім. Б. Хмельницького / ред. кол. : В. О. Балашов (голов. ред.) та ін. – Хмельницький, 2009. – № 48, ч. II. – С. 110–113.

29. *Діденко О. В.* Сутність та зміст творчості майбутнього офіцера-прикордонника / Діденко О. В. // Наук. вісн. Чернів. ун-ту : зб. наук. пр. – (сер. «Педагогіка та психологія») / ред. кол. : Г. Г. Філіпчук (наук. ред.) та ін. – Чернівці, 2008. – Вип. 418. – С. 28–36.

30. *Діденко О. В.* Творче мислення як складова професійно важливих якостей майбутніх офіцерів / Діденко О. В. // Зб. наук. пр. Нац. акад. Держ. прикордон. служби України ім. Б. Хмельницького / ред. кол. : В. О. Балашов (голов. ред.) та ін. – Хмельницький, 2006. – № 36, ч. II. – С. 78–80.

31. *Діденко О. В.* Творчість майбутніх офіцерів-прикордонників як професійна проблема / Діденко О. В. // Наук. вісн. Чернів. ун-ту : зб. наук. пр. – (сер. «Педагогіка та психологія») / ред. кол. : Г. Г. Філіпчук (наук. ред.) та ін. – Чернівці, 2008. – Вип. 432. – С. 103–111.

32. *Діденко О. В.* Творчість у професійній діяльності майбутніх офіцерів-прикордонників / Діденко О. В. // Наук. записки Терноп. нац. пед. ун-ту. – (сер. «Педагогіка») / голов. ред. Г. Терещук. – Тернопіль, 2006. – № 7. – С. 89–94.

33. *Діденко О. В.* Теоретико-педагогічні засади розвитку творчого мислення майбутніх офіцерів / Діденко О. В. // Наук. записки Вінниц. держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського. – (сер. «Педагогіка і психологія») : зб. наук. пр. / ред. кол. : М. І. Сметанський (голова) та ін. – Вінниця, 2005. – № 13. – С. 15–18.

34. *Діденко О. В.* Теорія і практика застосування педагогічного тестування у вищих військових навчальних закладах / Діденко О. В. // Наук. записки Вінниц. держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського. – (сер. «Педагогіка і психологія») : зб. наук. пр. / ред. кол. : М. І. Сметанський (голова) та ін. – Вінниця, 2005. – № 14. – С. 77–79.

35. *Діденко О. В.* Технологія формування творчої особистості майбутніх офіцерів-прикордонників в процесі їх фахової підготовки / Діденко О. В. // Наук. записки Терноп. нац. пед. ун-ту. – (сер. «Педагогіка») / голов. ред. Г. Терещук. – Тернопіль, 2009. – № 2. – С. 82–88.

36. *Діденко О. В.* Формування мотивації до педагогічної творчості майбутніх офіцерів / Діденко О. В. // Наук. записки Вінниц. держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського. – (сер. «Педагогіка і психологія») : зб. наук. пр. / ред. кол. : М. І. Сметанський (голова) та ін. – Вінниця, 2005. – № 16. – С. 225–229.

37. *Діденко О. В.* Формування творчого мислення майбутніх офіцерів як педагогічна проблема / Діденко О. В. // Наук. записки Терноп. нац. пед. ун-ту. – (сер. «Педагогіка») / голов. ред. Г. Терещук. – Тернопіль, 2005. – № 3. – С. 56–59.

38. *Діденко О. В.* Характеристика структурних компонентів творчості як професійної якості офіцерів-прикордонників / Діденко О. В. // Педагогіка і психологія формування творчої особистості : проблеми і пошуки : зб. наук. пр. / ред. кол. : Т. І. Сущенко (голов. ред.) та ін. – Запоріжжя. – 2009. – Вип. 55. – С. 143–150.

Інші публікації

39. *Діденко О. В.* Активність особистості як умова формування творчих професійних якостей майбутніх офіцерів-прикордонників / Діденко О. В. // Сучасні психолого-педагогічні тенденції розвитку освіти у вищих навчальних закладах України : матер. Всеукр. наук.-теорет. конф. (Хмельницький, 18–19 жовт. 2007 р.) ; Нац. акад. Держ. прикордон. служби України ім. Б. Хмельницького. – Хмельницький, 2007. – С. 20–21.

40. *Діденко О. В.* Педагогічні умови формування творчості у майбутніх офіцерів Державної прикордонної служби України / Діденко О. В. // Стратегії розвитку України в глобальній сфері : матер. II Междунар. наук.-практ. конф., (Сімферополь – Ялта, 7–8 листоп. 2008 р.) ; Ун-т економіки та упр. та ін. – Сімферополь, 2008. – Т. 3. – С. 119–121.

41. *Діденко О. В.* Креативність як складова професійно важливих якостей майбутніх офіцерів / Діденко О. В. // Сучасні тенденції та перспективи розвитку освіти і науки у вищих навчальних закладах України : матер. Всеукр. наук.-теорет. конф. (Хмельницький, 12 трав. 2006 р.) ; Нац. акад. Держ. прикордон. служби України ім. Б. Хмельницького. – Хмельницький, 2006. – С. 110–111.

42. *Діденко О. В.* Формування творчості як професійної якості майбутніх офіцерів Державної прикордонної служби України / Діденко О. В. // Сучасний соціокультурний простір : матеріали Всеукр. наук.-практ. інтернет конф. (Київ, 25–27 верес. 2006 р.). – К., 2006. – С. 39–40.

43. *Діденко О. В.* Шляхи та умови формування творчого мислення у майбутніх офіцерів / Діденко О. В. // Професійне становлення особистості : проблеми та перспективи : матер. III Міжнар. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 21–22 жовт. 2005 р.). – Хмельницький : ХНУ, 2005. – С. 35–36.

44. *Діденко О. В.* Творчість як професійно важлива якість майбутніх офіцерів-прикордонників / Діденко О. В. // Наука и образование : матер. V Междунар. наук.-практ. конф., (Днепропетровск, 3–15 янв. 2007 р.). – Д., 2007. – Т. 1. Педагогические науки. – С. 31–32.

45. *Діденко О. В.* Педагогічні засади формування творчості як професійної якості майбутніх офіцерів-прикордонників / Діденко О. В. // Наук. вісн. Держ. прикордон. служби України : науково-практичний альманах / ред. кол. : О. В. Богуш (голов. ред.) та ін. – Хмельницький : Вид-во НАДПСУ. – 2006. – № 3. – С. 78–82.

АНОТАЦІЇ

Діденко О. В. Теоретико-методичні засади формування здатності до професійної творчості в майбутніх офіцерів Державної прикордонної служби України. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. – Луганський національний університет імені Тараса Шевченка. – Луганськ, 2009.

Дисертацію присвячено дослідженню проблеми формування здатності до професійної творчості в майбутніх офіцерів Державної прикордонної служби України у вищих військових навчальних закладах. У результаті дослідження розроблено та експериментально перевірено концепцію та технологію формування здатності до професійної творчості майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі фахової підготовки, обґрунтовано педагогічні умови її реалізації; визначено сутність поняття «професійна творчість офіцера-прикордонника», критерії (пізнавальний, операційний, інтелектуальний, емоційно-рефлексивний), показники та рівні сформованості здатності до професійної творчості в майбутніх офіцерів Державної прикордонної служби України, а також конкретизовано структуру здатності особистості офіцера-прикордонника до професійної творчості.

За результатами проведеного дослідження виявлено педагогічні резерви навчально-виховного процесу вищих військових навчальних закладів щодо формування здатності до професійної творчості в курсантів.

Ключові слова: професійна творчість, здатність до професійної творчості майбутніх офіцерів-прикордонників, технологія формування, професійні якості офіцера, педагогічні умови формування здатності, професійна підготовка.

Диденко А. В. Теоретико-методические основы формирования способности к профессиональному творчеству у будущих офицеров Государственной пограничной службы Украины. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени доктора педагогических наук по специальности 13.00.04 – теория и методика профессионального образования. – Луганский национальный университет имени Тараса Шевченко. – Луганск, 2009.

Диссертация посвящена исследованию проблемы формирования способности к профессиональному творчеству у будущих офицеров Государственной пограничной службы Украины в высших военных учебных заведениях. В результате исследования разработана и экспериментально проверена концепция формирования способности будущих офицеров-пограничников к творчеству, а также технология ее реализации в процессе профессиональной подготовки. Теоретическими основами авторской концепции являются концепции проблемного, развивающего и контекстного обучения; психологические концепции развития творческой личности (о положительном влиянии внешней среды как фактора развития творчества; о развитии творчества в процессе обучения и воспитания, в непосредственной активной деятельности благодаря целенаправленному педагогическому влиянию); закономерности, принципы и психологические механизмы формирования творчества и творческой деятельности.

Для реализации концепции формирования способности к профессиональному творчеству будущих офицеров-пограничников разработана

технология ее реализации. Она представляет собой совокупность процессов теоретической и практической деятельности научно-педагогического и командного состава, направленных на развитие личности курсанта, а также систему, которая охватывает цели, содержание, формы, методы, средства, способы и приемы, педагогические условия, формы контроля и коррекции, которые поэтапно внедряются в учебно-воспитательный процесс ВВНЗ.

На первом этапе предусмотрено раскрытие творческого потенциала курсантов и развитие творческой направленности путем формирования у курсантов четких представлений о сущности творчества и креативности; создание и поддержание благоприятной для формирования способности к творчеству социально-психологической среды в ходе учебно-воспитательного процесса; субъект-субъектное взаимодействие преподавателей и курсантов как основы обеспечения образцов творческого поведения. На втором этапе предполагается формировать умения использовать вариативные способы разрешения профессиональных ситуаций и дальнейшее развитие творческих способностей путем применения творческих заданий в процессе преподавания специальных дисциплин; оптимальное использование эвристических методов и методов проблемного обучения как средств активизации учебно-познавательной деятельности курсантов. На третьем этапе – закрепление творческих профессиональных умений и развитие творческой мотивации к профессиональной деятельности офицеров-пограничников; стимулирование самостоятельной научно-исследовательской работы и творческой активности курсантов; внедрение тренинговых методик при формировании способности к творчеству.

Установлено, что приоритетными в формировании у курсантов способности к творчеству являются проблемный, эвристический и исследовательский методы. В исследовании предложено использовать для формирования способности к творчеству у курсантов в условиях профессиональной подготовки метод проектов, который ориентирован на самостоятельную деятельность. В диссертации результативность формирования способности к творчеству у будущих офицеров достигается благодаря использованию индивидуальной и дифференцированной работы, которая учитывает личностные индивидуальные качества и особенности творческой деятельности каждого курсанта. Для формирования способности к творчеству у будущих офицеров-пограничников рекомендуется использовать технические средства обучения. Особенно важной является информатизация педагогического процесса в вузе, которая предусматривает широкое использование педагогических программных средств на базе современных компьютеров при изучении специальных учебных дисциплин.

Для диагностики способности к профессиональному творчеству определена совокупность критериев и их показателей, которые позволяют оценивать степень ее проявления у курсантов. Критерии отличаются базовыми

характеристиками творчества: познавательный – умением видеть проблему, операционный – умением понимать суть проблемы, интеллектуальный – умением генерировать идеи по решению проблемы, эмоционально-рефлексивный – умением оценивать проблемы и ситуации.

Разработанные теоретические основы и технология формирования способности к профессиональному творчеству у будущих офицеров-пограничников экспериментально проверены в ходе формирующего этапа педагогического эксперимента.

По результатам проведенного исследования выявлены педагогические резервы учебно-воспитательного процесса ВВНЗ по формированию способности к профессиональному творчеству у курсантов, в частности использование активных методов, форм организации учебного процесса и специальных приемов стимулирования творчества. Это позволит эффективно формировать творческое системное мышление, развивать поисковую познавательную деятельность курсантов.

Ключевые слова: профессиональное творчество, способность к профессиональному творчеству будущих офицеров-пограничников, технология формирования, профессиональные качества офицера, педагогические условия формирования способности, профессиональная подготовка.

Didenko O. V. Theory and Methods of formation of professional creativity of future officers of the State Border Service of Ukraine. – Manuscript.

Thesis for a scientific degree of doctor of pedagogical sciences, specialty 13.00.04 – «Theory and Methods of Professional Education». – Luhansk National University. – Luhansk, 2009.

The thesis is devoted to the study of the problem of creativity formation of future officers of the Border Guard Service in higher educational institutions in Ukraine. As a result a conceptual model of formation of professional creativity of future border guard officers in the process of training and the technology for its gradual implementation is developed and tested experimentally; educational conditions for developing creativity in future officers are given reasons; the essence of the notion «professional creativity of a border guard officer» is defined; criteria (cognitive, operational, intellectual, emotional and reflexive) and the level of creativity formation of future border guard officers of the State Border Guard Service are defined.

The problem studying showed pedagogical possibilities as to the formation of creativity of future border guards while training at higher educational establishments.

Key words: professional creativity, ability to professional creativity for future border guard officers, technology formation, professional quality of officers, pedagogical conditions for ability formation, professional training.